

ERKEN DÖNEM İSLÂM DİPLOMASİSİNDE HEDİYE (H. 7-132/ M. 628-750)

Dr. Selim ARGUN*
Arş. Gör. Ümit ESKİN**

“إن الهدية تعمي وتصم”
(Hediye, insanı kör ve dilsiz eder)¹

Öz

İnsanlık tarihinin en eski eylemlerinden biri olan hediyeleşme, çeşitli sebeplerle insanlar arasında uygulandığı gibi diplomatik ilişkiler çerçevesinde devletler arasında da uygulanagelen bir teamüldür. Tarih boyunca farklı sâiklerle de olsa devletler arası münasebetlerde, diplomatik protokoller gereği hediyeleşmenin gerçekleştiğine dair bir çok kayıt bulunmaktadır. Özellikle büyük devletler arasındaki diplomatik ilişkilerde hediyeleşme olgusu daha belirgin hale gelmektedir. Hediyeleşmeler genellikle dostluk bağlarını pekiştirme amacına matuf olarak milletler arasında barışı hedefleyen siyasî bir eylem olsa da, zaman zaman veren tarafın güç ve kudretini hissettirme ya da muhatabı küçük düşürme niyeti de taşıyabilmekteydi. Makalede verilen tarihi örneklerden de uluslararası ilişkiler ve diplomasi sahasında hediyeleşmenin önemli bir araç olarak kullanılageldiği anlaşılmaktadır. Bu çalışmada diplomasi ve hediye kavramları hakkında genel bir çerçeve çizildikten sonra Hz. Peygamber (sav), Râşid Halifeler (632-661/11-40) ve Emevîler (661-750/40-132) dönemlerinde diplomatik münasebetlerdeki hediyeleşmeler mercek altına alınacak, böylelikle kronolojik olarak zikredilerek siyasî ve sosyal olaylar bağlamında İslam diplomasi geleneğinde hediyeleşmenin yeri ve önemini ortaya konmaya çalışılacaktır.

Anahtar Kelimeler: Hediye, Hediyeleşme, Armağan, Diplomasi, İslami Diplomasi, Hz. Muhammed (sav), İslâm Tarihi

THE EXCHANGE OF GIFTS IN THE EARLY PERIOD OF ISLAMIC DIPLOMACY (7-132 AH/628-750 AD)

Abstract

The exchange of gifts, as one of the oldest human gestures, has continued to be practiced among people for various personal reasons, as well as among nations for diplomatic relations. There are numerous historical records indicating that throughout the history the exchange of gifts has taken place among nations within the conventional diplomatic forms, albeit with different motives and intentions. The practice of gift exchange has become even more apparent and common, particularly in diplomatic

* Dr., Diyanet İşleri Başkan Yardımcısı, ORCID ID: 0000-0002-1015-0817;
e-mail: selimargun@hotmail.com

** Arş. Gör., İstanbul Üniversitesi İlahiyat Fakültesi İslam Tarihi Anabilim Dalı, ORCID ID: 0000-0001-7159-836X; e-mail: umiteskin@gmail.com

1 Ebû Bekr Muhammed b. Velîd b. Muhammed b. Halef el-Fihri et-Turtûşî, *Sirâcü'l-mülûk*, nşr. Muhammed Fethi Ebû Bekr, (Kahire: ed-Dârü'l-Mısriyyetü'l-Lübnâniyye, 1994), 2/571.

relations between great states. Even though by the exchange of gifts is generally aimed to achieve peace or to reach strategic and political goal, such as strengthening the mutual bonds between two nations, it is also used from time to time as a stratagem to humiliate the recipient of the gift and make him/her feel the power of the giver of the gift. From the historical examples that have been presented in this article, one can deduce that the exchange of gifts has been used as an important tool in international relations and diplomacy. In this study, right after drawing a general framework about the concepts of diplomacy and gift, we will examine the cases of the gift exchange that took place within the diplomatic relations during the periods of the Prophet Muhammad (pbuh), the Four Rightly-Guided Caliphs (the Rashidun) (632-661/11-40), and the Umayyads (661-750/40-132). Moreover, by presenting the political and social events of the time in a chronological order, we shall show the place and importance of the practice of the gift exchange in the overall context of Islamic diplomatic tradition.

Keywords: Gift, Present, Gift Exchange, Diplomacy, Islamic Diplomacy, Prophet Muhammed (pbuh), History of Islam.

Makalenin Geliş Tarihi: 01.01.2020; Makalenin Kabul Tarihi: 25.02.2020

Giriş

Hediye alma veya verme eylemi iki taraf arasında vuku bulan, psikolojik ve stratejik boyutları olan simgesel bir eylemdir ve tarafları yazılı olmayan taahhütlerle birbirine bağlar. Aralarında ruhî bir yakınlaşma doğurur.² Diğer taraftan kabul görmüş bir teamül olarak üstün asta hediye vermesi makbul bir davranış olarak kabul edilirken astın üste hediye vermesi genel olarak hoş görülmez.

Günlük hayatta dahi karşılıklı verilen hediyein kişinin yaş, cinsiyet ve kültürü ile uygunluğu önem arz ederken devletlerarası ilişkilerde verilen hediyein türü, değeri, miktarı, verilen makamla mütenasipliği, zamanlaması, veriliş tarzı diplomasi sahasında hediye verme eyleminin zor bir iş olmadan öte adeta bir sanat olduğunu ortaya koymaktadır. Diplomatik teamüllere aykırı olarak verilen hediyein kişinin makamı, yaş ve cinsiyeti ile mütenasip olmaması ya da yanlış bir zamanda verilen bir hediye, hediye ile elde edilmesi arzu edilen sonuçların tam tersine neticelenebilir. Tarihte bu tür vakaların diplomatik krizlere sebebiyet verdiği,³ hatta savaş kararı almada ağır tahrik unsuru olarak değerlendirildiği bilinen bir gerçektir.⁴

2 Franz Rosenthal, *Man Versus Society in Medieval Islam* (Leiden: E.J. Brill, 2014), 732.

3 Samira Kortantamer, "Memlûklerde Hediye", *Hediye Kitabı*, ed. Emine Gürsoy Naskali (İstanbul: Kitabevi, 2007), 29-30.

4 Şah İsmail, Yavuz Sultan Selim'in Çaldıran Savaşı öncesinde kendisine göndermiş olduğu tehditkâr mektuba cevaben "er isen çık meydana" mealinde bir mektupla birlikte hediye

Tarih boyunca ülkeler arası diplomatik ilişkilerde birbirinden çok farklı amaçlara yönelik olarak hediye teatisinin yapıldığını görmekteyiz. Dostane ilişkiler tesis etmek, güç, kudret ve servet teşhiri, muhtemel bir askerî harekât ya da isyanı önlemek, hediye gönderilen ülke ile ticaret yapmak arzusu, ortak düşmana karşı işbirliğinin ödüllendirilmesi, daha büyük bir askerî güce bağlılığını ifade ederek himayesini talep etmek, iyi niyet deklarasyonu, hediye gönderilen ülkedeki dindaşlarının güvenlik ve ibadet özgürlüğünü teminat altına almak arzusu şeklinde özetlenebilir.

Tarih boyunca devletlerarası diplomatik ilişkilerde, özellikle de büyük devletler arasında hediyeleşmeye dair tarihî kayıtlar bulunmaktadır. Mesela Çinliler ile Sâsânîler,⁵ Sâsânîler ile Bizanslılar,⁶ Hintliler ile Sâsânîler,⁷ Habeşliler ile Sâsânîler,⁸ Orta Asya Türk devletleri ile Çinliler,⁹ Makedonyalılar ile Çinliler arasında¹⁰ diplomatik ilişkilerde hediyeleşmelere dair pek çok örnekle karşılaşılmaktadır. Elbette bu hediyeleşmeler zamana ve duruma göre farklı anlamlar taşımaktadır. Tarihteki bu gibi verilerden hareketle uluslararası ilişkilerde ve diplomaside önemli bir araç olarak hediyeleşmenin kullanıldığı anlaşılmaktadır.¹¹

Hediyenin siyasi açıdan diplomatik nezaket ve taktik olarak kullanımıyla ilgili en önemli örneklerden biri Kur'ân-ı Kerîm'de Neml suresinde geçmektedir.¹² Devletler arasındaki hediyeleşmeler Kur'ân ve Hz. Peygamber'in (sav) sünnetinde yer aldığından İslâm hukuk literatüründe hediye ile ilgili bahisler açılmıştır.¹³ Mesela İslâm devlet bürokrasisine dair eser telif eden meşhur hukukçu Mâverdî (ö. 450/1058), "devlet başkanının yabancı ülke yönetici veya halkı tarafından gönderilen hediyeleri kabul edebileceğini, ancak bu hediyelerin -özel bir bağ sebebiyle olmadıkça- devlet hazinesine aktarılma-

olarak Yavuz'a bir kat kadın kıyafeti ve yaşmak göndermişti. Bk. Yaşar Yücel - Ali Sevim, *Türkiye Tarihi: Osmanlılar Dönemi: (1300-1566)* (Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1990), 2/236-239.

5 Reşid b. Zübeyr, *ez-Zehâir ve't-tuhaf* (Kuveyt: Vizâretü'l-İ'lâm, 1984), 3.

6 Reşid b. Zübeyr, *ez-Zehâir*, 5.

7 Reşid b. Zübeyr, *ez-Zehâir*, 4.

8 İsrail Balcı, *Hiz. Ömer Döneminde Diplomasi* (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2006), 24-25.

9 Hüseyin Salman, "Göktürk ve Türgiş Devletlerinin Çin ile Hediyeleşmesi", *Hediye Kitabı*, ed. Emine Gürsoy Naskali (İstanbul: Kitabevi, 2007), 3-12.

10 Ebû Hanîfe Ahmed b. Dâvûd b. Venend ed-Dîneverî, *Ahbârü't-tivâl*, nşr. Abdülmün'im Âmir, (Bağdad: Mektebetü'l-Müsennâ, ts.), 35-36.

11 İsrail Balcı, *Hiz. Ömer Döneminde Diplomasi*, 62.

12 Sebe Melikesi Belkis'in, Hiz. Süleyman'a bazı hediyeler gönderdiği, fakat bu hediyelerin siyasi amaç taşıması sebebiyle Hiz. Süleyman tarafından reddedildiği ilgili ayetlerde anlatılır. Bk. Neml, 27/35-46.

13 Ebû Bekr Şemsü'leimme Muhammed b. Ahmed b. Sehl es-Serahsî, *el-Mebsût* (Beyrut: Dârü'l-Ma'rife, ts.), 16/82; Ebû Ahmed Humeyd b. Mahled b. Kuteybe el-Ezdî İbn Zencûye, *el-Emvâl*, nşr. Şâkir Zîb Feyyâz, (Riyad: Merkezü'l-Melik Faysal li'l-Buhûsi ve'd-Dirâsâti'l-İslâmiyye, 1986), 2/585-589.

sı gerektiğini” zikretmiştir.¹⁴ Hediye ve hediyeleşmenin hem sosyal hayatta hem de siyasi hayatta bu kadar önemli olması müslüman ilim adamlarının ilgisini çekmiş ve bu alanda müstakil eserler telif etmişler veya eserlerinde bu konuyu özel başlıklar altında ele almışlardır.¹⁵

İslâm diplomasisi üzerine her ne kadar birçok çalışma yapılmış olsa da konunun teorik ve pratik yönleriyle ele alındığı daha detaylı çalışmalara ihtiyaç vardır.¹⁶ Bu araştırmada İslâm’ın başlangıcından Emevîler döneminin sonuna kadar gerçekleştirilen diplomatik faaliyetlerdeki hediyeleşmeler üzerinde durularak bugüne kadar İslâm diplomasi tarihinde üzerinde yeterince durulmayan bir konuya ışık tutulması amaçlanmıştır. Kronolojik olarak belirli başlıklar altında kategorize edilen önemli tarihî olaylara atıfta bulunarak erken dönem İslâm tarihinde hediyeleşmenin yeri, önemi ve kullanım şekillerinin tespiti hedeflenmiştir.

I. Diplomasi ve Hediye

Türkçe’de elçilik olarak ifade edilen ve modern bir kavram olan diplomasi kelimesi eski Yunancadaki diploma kelimesinden türemiştir.¹⁷ Terim anlamıyla diplomasi, farklı anlamlara gelmekle birlikte genel manada devletler arası ilişkilerin elçiler vasıtasıyla karşılıklı görüşmeler yapılmak suretiyle yürütülmesidir.¹⁸ Diplomasi terimi 18. yüzyıla kadar “belgeleri inceleme bilimi” anlamında, bu asırdan itibaren arşivlerin korunması, uluslararası anlaşmaların değerlendirilmesi ve incelemesini yapan bilim anlamında kullanılmıştır.¹⁹

14 Ebü'l-Hasan Ali b. Muhammed b. Habîb Mâverdî, *el-Hâvi'l-kebîr hüve şerhu muhtasarî'l-Müzenî*, nşr. Ali Muhammed Muavviz & Âdil Ahmed Abdülmevcûd, (Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1994), 16/282; Ali Bardakoğlu, “Hediye”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, erişim: 26 Haziran 2019, <https://islamansiklopedisi.org.tr/hediye>.

15 Ebû Ömer Ahmed b. Muhammed el-Kurtubî İbn Abdürabbih, *el-İkdü'l-ferîd*, nşr. Müfid Muhammed Kumeyha, (Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1983), 7/311; Reşid b. Zübeyr, *ez-Zehâir ve't-tuhaf*; Ebû Mansur Abdülmelik b. Muhammed b. İsmail Se'alibî, *Âdâbü'l-mülûk* (Kahire: Âlemü'l-Kütüb, 2007), 101-103; Ebü'l-Abbâs Takıyyüddin Ahmed b. Ali b. Abdülkâdir Makrîzî, *İmtâü'l-esmâ bimâ li'n-nebi mine'l-ahvâl ve'l-emvâl ve'l-hafede ve'l-metâ*, nşr. Muhammed Abdülhamid en-Nemîsî, (Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1999), 7/322-345; Ebû Abdullâh Şemsüddîn Muhammed b. Yûsuf b. Alî b. Yûsuf Sâlihî eş-Şâmî, *Sübülü'l-hüdâ ve'r-reşâd fî sîreti hayri'l-ibâd*, nşr. Âdil Ahmed Abdülmevcûd vd. (Beyrut: Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1993), 9/25-92.

16 Andreas Kaplony, *Konstantinopel und Damaskus: Gesandtschaften und Verträge Zwischen Kaisern und Kalifen 639-750 Untersuchungen Zum Gewohnheits-Völkerrecht und Zur Interkulturellen Diplomatie*, (Berlin: Klaus Schwarz Verlag, 1996), 8.

17 Yasin Istanbuli, *Diplomacy and Diplomatic Practice in the Early Islamic Era* (Oxford: Oxford University Press, 2001), 6; Casim Avcı, *İslâm-Bizans İlişkileri* (İstanbul: Klasik, 2003), 39; Balcı, *Hz. Ömer Döneminde Diplomasi*, 17; Mehmet Ali Kapar, *Heyetler: Hz. Peygamber Dönemi'nde Diplomasi* (İstanbul: Endülüs Yayınları, 2017), 23; Umur Uzer, “Uluslararası İlişkilerin Temel Kavramları”, *Uluslararası İlişkiler “Girişi Kavram ve Teoriler”* ed. Haydar Çakmak (Ankara: Barış Kitapevi, 2007), 15.

18 Istanbuli, *Diplomacy and Diplomatic Practice*, 6-7; Hüner Tuncer, *Küresel Diplomasi* (Ankara: Ümit Yayıncılık, 2006), 15.

19 Uzer, *Uluslararası İlişkiler*, 13; Kapar, *Heyetler* 23.

Milletlerin tarihî akışı içerisinde birbirlerine bıraktıkları ortak mirasın bir parçası olan diplomasi, günümüze uzun bir süreçten geçerek ulaşmıştır. Diplomasi antik dönemlerde tek taraflı ve geçici görevlerin yerine getirilmesi esasına dayanan basit nitelikteydi. Bu tür diplomasi literatürde *ad hoc diplomasi* olarak adlandırılmıştır. Yani elçiler bir görevi yerine getirmek için görevlendirilir ve görevi yerine getirdikten sonra ülkesine geri dönerdi.²⁰ Bu uygulama eski Yunan, Roma, Bizans ve Sâsânîler’de olduğu gibi ilk dönem İslâm diplomasisinde de aynı şekilde uygulanmaktaydı. Uzun süre devletler nezdinde bu şekilde devam eden elçilik uygulaması artan bürokrasiden dolayı 15. yüzyılda sürekli elçilikler haline dönüşmüş ve İtalyan Şehir Devletleri bu uygulamanın oluşmasında öncülük yapmıştı.²¹ Günümüzdeki diplomasi ise 1814 Viyana Kongresi’nde alınan kararlar, kuralları olan bir meslek olarak katılımcı devletler tarafından kabul edilmişti.²²

Devletler arasındaki ilişkileri yürüten diplomat, Türkçede “halk, ülke, devlet” manasına gelen el (il) kökünden türeyen elçi kelimesiyle ifade edilir.²³ Diplomat kelimesi Batı’da özellikle 18. yüzyıldan sonra elçiler için kullanılmıştır.²⁴ Arapçada ise bu kavram sefir (çoğulu suferâ), resûl (çoğulu rusul) ve vâfid (çoğulu vüffâd) kelimeleri ile ifade edilir. Yine Arapça’da elçi veya elçilik heyeti gönderme işi sifâre, vefd, vifâde ve risâle kavramları ile ifade edilir. Bu kelimeler ilk dönemlerde her ne kadar birbirlerinin yerine kullanılsa da bir müddet sonra kelimelerin manası birbirinden uzaklaşmıştır. Dolayısıyla Hz. Peygamber’in (sav) risâleti ve elçiliği resûl kelimesiyle; devletler arasındaki ilişkileri yürüten görevliler sefir kelimesiyle; elçilik heyeti ise vefd (çoğulu vufûd) kelimesiyle ifade edilmeye başlanmıştır.²⁵ Istilâhî bir tanım yapmak gerekirse bilhassa ele alınan dönemde diplomat, devletinin ve hükümdarının mektubunu teslim eden, onun mesajlarını ileten, devletini temsil eden, devletinin hediyesini takdim eden veya gittiği devletten hediye alan yani devletler arasındaki diplomatik görüşmeleri gerçekleştiren görevlidir.

Devletler açısından önemli olan diplomasi ve diplomatlar konusunda müslüman âlimler de eserler telif etmiştir. Diplomasi, elçilik ve elçiler hakkında ilk ve önemli bilgiler vermesi bakımından İslâm tarihi kaynakları arasında temâyüz eden İbnü'l-Ferrâ'nın, *Rusulü'l-mülûk: ve men yasluhü'r-risâle*

20 Tuncer, *Küresel Diplomasi*, 16; Uzer, *Uluslararası İlişkiler*, 15.

21 Tuncer, *Küresel Diplomasi*, 17-18.

22 Istanbuli, *Diplomacy and Diplomatic Practice*, 23-24.

23 Mehmet İpşirli, “Elçi”, *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, erişim: 28 Haziran 2019, <https://islamansiklopedisi.org.tr/elci>.

24 Kapar, *Heyetler*, 23.

25 Avcı, *İslâm-Bizans İlişkileri*, 40; İbrahim Sarıçam & Seyfettin Erşahin, *İslâm Medeniyeti Tarihi* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2011), 95; Kapar, *Heyetler*, 23-24.

ve's-sefâre adlı eseri bu listenin ilk sırasında zikredilebilir. Müellif eserinde; "Mektup, yazarının; hediye, onu takdim edenin; elçi ise kendisine bu görevi veren devlet adamının ve o ülkenin seviyesini belirler."²⁶ diyerek temsil konusunda doğru kişiyi seçmenin ve uygun hediye takdim etmenin önemine dikkat çekmiştir. Emevîler'in meşhur kumandanlarından Mühelleb b. Ebû Sufre (ö. 82/702) oğlu Yezid b. Mühelleb'e (ö. 102/720) yaptığı tavsiyelerde elçi seçimindeki önemi, "Göndereceğin elçi, seni ve karşı tarafı anlayan biri olsun ve bir mektup göndereceğin zaman ise çok düşün. Çünkü mektup, gönderen kişinin zekâ seviyesini, elçisi ise fikri seviyesini gösterir."²⁷ diyerek elçi seçimi meselesinin önemini vurgulamıştır.

Hediye (çoğulu *hedâyâ*) kelimesine gelecek olursak Arapça kökenli olan bu kelime "yol göstermek, rehberlik etmek, kılavuzluk etmek" anlamına gelen h-d-y kökünden türemiş²⁸ ve Türkçe'ye de hediye olarak geçmiştir. Kelimenin farklı ıstılahî tanımları olsa da genel olarak "insanın sevdiği kişiye iyilik ve ikrâm olarak verdiği şey" anlamına gelmektedir.²⁹ Daha geniş bir tanım yapacak olursak hediye; bir kişinin başka bir kişi veya topluluğa, karşılık beklemezsizin, içten gelerek, arada sevgi ve ülfet bağı oluşturması amacıyla fakir veya zengin ayırt etmeksizin ikrâm olarak verdiği ve geri alınması hoş karşılanmayan, anlam taşıyan nesnelere dir.

Diplomatik ilişkilerde hediyeler elçiler vasıtasıyla diplomatik nezaketin bir gereği olarak ve genellikle devlet mektubunun karşı lidere tevdi edildiği esnada teslim edilir. Elçilerin gittikleri ülkelere uygun hediyeler götürmesi ve elçi kabullerinde devlet başkanlarının elçilere armağanlar vermesi İslâm diplomasisinde yaygın bir teamüldür.³⁰

Verilen bu hediyeler değerli ve nadir olabildiği gibi veren tarafın gücünü sembolize eden değişik emtialar da olabilir. Böylece hediyeleşme taraflar arasındaki ilişkinin barışçıl bir şekle evrilmesine katkıda bulunmasının yanında veren tarafın verilen taraf üzerinde hegemonya ve iktidar kurmasını da sağlar. Hediyelerin karşı taraf nezdinde kıymet ve öneminin yanında verilen taraftaki etkisini bir Arap atasözü "إن الهدية تعمي وتصم" (Hediye, insanı kör ve dilsiz eder) şeklinde ifade eder.³¹

26 Ebû Ali el-Hüseyin b. Muhammed İbnü'l-Ferrâ, *Rusulü'l-mülûk: ve men yasluhü'r-risâle ve's-sefâre*, nşr. Selâhaddin el-Müneccid, (Beyrut: Dârü'l-Kitâbi'l-Cedîd, 1972), 38.

27 İbnü'l-Ferrâ, *Rusulü'l-mülûk*, 53; Balci, Hz. Ömer Döneminde Diplomasi, 73; Ali Aslan Topçuoğlu, *İslam'da Diplomatik Temsil* (Ankara: Fecr Yayınları, 2017), 88.

28 Ebû Abdurrahman Halil b. Ahmed b. Amr Ferâhidî Halil b. Ahmed, *Kitâbü'l-Ayn*, nşr. Mehdi Mahzûmî vd. (Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2003), 4/ 299; Ali b. Hüseyin b. Muhammed Ebü'l-Ferec el-İsfahânî, *Müfredâtu elfâzi'l-Kur'ân*, nşr. Safvân Adnân Dâvûdî, (Dimaşk: Dârü'l-Kalem, 1992), 835.

29 Halil b. Ahmed, *Kitâbü'l-Ayn*, 4/299.

30 Kortantamer, "Memlûklerde Hediye", 17.

31 et-Turtuşî, *Sirâcü'l-mülûk*, 2/571.

Yabancı elçilerin devlet siyasetini etkileyebilecek durumda olan üst düzey ricaler hediye sunması, devlet sırlarını ele geçirmeye matuf faaliyetler olarak kabul edilir ve genel olarak hoş karşılanmazdı. Ancak bazı araştırmacılar, İslâm hukukunda diplomatik rüşvet nazariyesi yeterince ele alınmadığından bu sahada teorik bir boşluğun olduğuna işaret etmektedir.³²

II. Cahiliye Araplarının Diplomasisinde Hediye

Araplar nezdinde diplomatik faaliyetler Cahiliye döneminde de mevcuttu. Kabileler birbirlerine elçiler gönderirdi. Mekke'de de diplomasi konusunda tecrübeler dayanan gelenekler vardı.³³ Mekkeliler, çeşitli sebeplerle kabilelere ve komşu devletlere elçiler gönderirlerdi. Diplomatik ilişkiler, ticaret ile yakından ilişkiliydi. Hz. Peygamber'in (sav) büyük dedesi olan Abdümenâf, oğulları vasıtasıyla komşu devlet ve kabilelerle ilâf adı altında anlaşmalar akdederek onların pazarlarında serbest bir şekilde ticaret yapmak istemişti. Bu amaçla onlar, Bizans, Yemen, Habeşistan, İran kralları ve Arap kabile liderleri nezdinde diplomatik görüşmelerde bulunmuşlar ve bu girişimlerin sonucunda karşılıklı kazanmaya dayalı ticaretlerini güvenli bir şekilde yapmışlardı.³⁴

Arap Yarımadasındaki önemli olaylar vesilesiyle de elçilik heyetleri gönderilirdi. Nitekim Yemen Kralı Seyf b. Zû Yezen (ö. 575), Hz. Peygamber'in (sav) doğumundan iki yıl sonra Habeşlileri mağlup ederek Yemen'e hâkim olduğu zaman Arabistan'ın dört bir köşesinden diplomatik heyetler, gösterdiği kahramanlığı ve başarısını kutlamak için huzuruna gitmişti. Bu heyetlerden biri de Mekke'den giden diplomatik bir heyetti ve Hz. Peygamber'in (sav) dedesi Abdülmuttalib b. Haşim (ö. 577) de bu heyetteydi. Kabul ve görüşmelerden sonra Seyf b. Zû Yezen, heyetteki herkese çok değerli hediyeler vermişti.³⁵

Mekke'de çeşitli siyasi görevler kabileler arasında dağıtılmıştı. Diplomatik görevlerin yürütülmesi görevi olan sefâret görevini Adî b. Ka'b kabilesinden seçilen kişiler yürütürdü. İslâm'ın geldiği dönemde de sefâret görevini aynı

32 Rosenthal, *Man Versus Society in Medieval Islam*, 734; Ahmet Mumcu, *Osmanlı Devletinde Rüşvet: Özellikle Yargısal Rüşvet*, (İstanbul: İnkılap Yayınları, 2005), 214-217.

33 Muhammed Hamidullah, *İslam Peygamberi: Hayatı ve Faaliyeti*, çev. Salih Tuğ, (İstanbul: Yeni Şafak Gazetesi, 2003), 2/1015.

34 Balcı, *Hz. Ömer Döneminde Diplomasi*, 46-48; Ebû Abdullah Muhammed b. Sa'd b. Menî' ez-Zührî İbn Sa'd, *Kitâbü't-Tabakâti'l-kebîr*, nşr. Ali Muhammed Ömer, (Kahire: Mektebetü'l-Hancı, 2001), 1/56.

35 Ebû Ca'fer İbn Habîb Muhammed b. Habîb b. Ümeyye Bağdadî Hâşimî Muhammed b. Habîb, *el-Münemmak fi ahhâri Kureys*, nşr. Hurşid Ahmed Faruk, (Beyrut: Âlemü'l-Kütüb, 1985), 432; Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyn b. Ali el-Beyhakî, *Delâilü'n-nübüvve ve ma'rifetu ahvâli sahibi's-şerîa*, nşr. Abdülmü'ti Kal'aci, Beyrut: Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1985), 2/13; Şehâbeddîn Ahmed b. Abdülvehhâb b. Muhammed en-Nüveyrî, *Nihâyetü'l-ereb fi funûni'l-edeb*, (Kahire: Dârü'l-Kütüb ve'l-Vesâikü'l-Kavmiyye, 2003), 16/141; eş-Şâmî, *Sübülü'l-hüdâ*, 1/127.

kabileden Hz. Ömer (ra) (ö. 23/644) yürütmekteydi. Hz. Ömer (ra) müslüman olduktan sonra ise Amr b. As (ö. 43/664) bu görevi üstlenmiştir.³⁶ Mekkelilerin ticari/diplomatik ilişkiler yürüttükleri bir diğer bölge Habeşistan idi. Mekkeliler gönderilen elçilerin gittikleri yerlerde iletişim sağlayacakları dilleri bilmelerine dikkat ederdi. Ayrıca Mekke'ye gelen elçilere iyi davranılır, ikramda bulunulur, konaklama ve iâşeleri karşılanır ve onlara diplomatik ilişkiler çerçevesinde hediyeler verilir.³⁷

Mekkeliler, Habeşistan'a sığınan müslümanları Necâşî'den (ö. 9/630) istemek için Amr b. As ile Abdullah b. Ebû Rebia'yı (ö. 35/656) heyet olarak gönderdiler. Bu heyet yanlarında Necâşî Ashame ve diğer yüksek mevkideki devlet görevlilerine değerli hediyeler götürerek takdim etti. Fakat Necâşî iki grubu da dinledikten sonra Mekkelilerin taleplerini reddederek müslümanları onlara teslim etmemiş, hediyelerini de onlara geri iade etmişti.³⁸

III. Hz. Peygamber'in (sav) Diplomasisinde Hediye

Hz. Peygamber (sav) şahsına takdim edilen bir armağanın sadaka niyetiyle mi yoksa hediye olarak mı verildiğini teyit eder, sadaka ise reddeder, hediye ise kabul eder ve hediyeye mutlaka hediye ile mukabelede bulunurdu.³⁹ Ashabına da karşılıklı olarak taltif ve inayet maksatlı hediye teatisinin aralarındaki sevgiyi iki kat artıracaklarını söyleyerek hediyeleşmelerini teşvik ederdi.⁴⁰ Böylece hediyeye hediye ile karşılık verme güçlü bir teamül olarak İslam toplumlarında yerleşik bir norm halini almıştır.

Diğer taraftan Hz. Peygamber (sav), diplomatik faaliyetlere önem verdiği gibi bu faaliyetleri yürüten elçilerin seçimi hususuna da önem vermişti. Sahabiler arasından en liyakatli, muktedir, zeki ve hüsn-ü manzar sahibi olanları seçmeye gayret etmişti. Elçilerin hitabetinin ve ikna kabiliyetinin olmasına dikkat etmekle birlikte, dürüst ve ahlaklı olmalarına da önem vermişti. İslâm'ın inceliklerine vakıf olmak, gidilen yerin coğrafya ve kültürüne aşinalık da elçiler için aranılan özellikler arasındaydı. Bazen gayrimüslimlerin de bu görevde kullanılmış olması dinî vukufiyet konusunda bu görev bağlamında istisnai durumların olduğunu göstermektedir.⁴¹

36 Ebü'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Alî b. Muhammed Bağdâdî İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam fi tarihi'l-mülûki ve'l-ümem*, nşr. Muhammed Abdülkadir Ahmed Ata & Mustafa Abdülkadir Ata, (Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1992), 2/217; Hamidullah, *İslam Peygamberi*, 2/1015; Balçı, *Hz. Ömer Döneminde Diplomasi*, 52-53.

37 Mehmet İpşirli, "Elçi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, erişim: 28 Haziran 2019, <https://islamansiklopedisi.org.tr/elci>.

38 Ebü'l-Hasan İzzeddin Ali b. Muhammed b. Abdülkerim İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil fi't-târih* (Beyrut, Dârü Sâdır, 1979), 2/79-82.

39 Buhârî, "Hibe", 11.

40 Ebü'l-Kâsım Müsnidü'd-Dünyâ Süleymân b. Ahmed b. Eyyûb et-Taberânî (ö. 360/971), *el-Mu'cemü'l-Kebîr*, (Kâhire: Mektebetü İbni Teymiyye, 1994), 25/162.

41 Hamidullah, *İslam Peygamberi*, 2/1018-1019.

Nitekim yukarıdaki hususlar bağlamında Hz. Peygamber'in (sav) elçisi olarak Bizans İmparatoru'na gönderilen Dihyetü'l-Kelbi'nin (ö. 50/670) fiziken ve simaen güzel olduğu, İran Kısırâsı'na gönderilen Abdullah b. Huzâfe'nin (ö. 35/655-56) Fars diline hâkim olduğu, Habeşistan Necâşî'si Ashame'ye gönderilen Amr b. Ümeyye ed-Damrî'nin (ö. 60/679-80) Habeşistan'a daha önceden gitmiş olduğu ve Necâşî ile dostluğunun bulunduğu,⁴² Mısır Mukavkısı'na gönderilen Hâtıb b. Ebû Belte'a'nın (ö. 30/650) ve Umân'a gönderilen Amr b. As'ın gidecekleri ülkeler hakkında önceden bilgileri olduğu anlaşılmaktadır.⁴³

Mekkeli müşrikler ve müslümanlar arasında 6. (628) yılda akdedilen Hudeybiye Anlaşması müslümanların elinin güçlenmesi açısından başarılı bir anlaşma olmuştu. Bu anlaşma sayesinde diplomatik faaliyetler hızlanmıştı.⁴⁴ Bu faaliyetler sadece Araplarla sınırlı kalmamış bölgedeki diğer devlet yöneticilerine de elçiler gönderilmişti. Hz. Peygamber (sav) devlet başkanlarına İslâm'ı tebliğ eden mektupları elçileri vasıtasıyla 7. (628 Mayıs) yıldan itibaren göndermeye başlamıştı.⁴⁵

Mekke'nin fethinden sonra, İslâm'ın güçlenmesine paralel olarak kabilelerden, yerel liderlerinden birçok heyet ve elçi Hz. Peygamber'in (sav) huzuruna gelmiştir. Gelen heyet ve elçiler Medine'de Mescid-i Nebevî'de "Üstüvânetü'l-vüfûd" (elçiler sütunu) denilen yerde kabul edilirdi. Hz. Peygamber (sav) elçilerin huzuruna çıkmadan önce en güzel elbiselerini giyer ve ashabına da böyle yapmalarını buyurarak onları karşılardı. Gelen elçilere, sahabiler tarafından Hz. Peygamber'in (sav) huzuruna girmeden önce nasıl davranılması gerektiği kısaca bildirilirdi.⁴⁶ Gelen heyetler özellikle Remle bt. Hâris ve Ebû Eyyûb el-Ensârî (ö. 49/669) gibi sahabilerin evinde misafir edilirdi.⁴⁷ Sonraları ise Medine'de elçilik heyetlerinin kalması için bir ev yapılmış, inşaatında Hz. Peygamber'in (sav) kendisi dahi çalışmıştır.⁴⁸

Hz. Peygamber (sav) diplomatik münasebetlerde kadim bir adet olan elçilere hediye vermeye de dikkat etmişti. Ayrıca onlardan gelen hediyeleri de kabul etmiş, bunu ashabına da tavsiye etmişti.⁴⁹ Ayrıca Hz. Peygamber (sav),

42 Amr, elçilik görevini yerine getirdiği dönemde henüz daha müslüman olmamıştır. Bk. Hamidullah, *İslam Peygamberi*, 2/1018.

43 Balcı, *Hz. Ömer Döneminde Diplomasi*, 62-64.

44 Hamidullah, *İslam Peygamberi*, 2/1018.

45 İbn Sa'd, *Kitâbü't-Tabakât*, 1/222.

46 Hamidullah, *İslam Peygamberi*, 2/1023.

47 Muhammed Abdülhay b. Abdulkebir b. Muhammed el-Hasenî el-İdrîsî el-Kettânî, *et-Terâtibü'l-idâriyye: Hazreti Peygamber'in Yönetiminde Sosyal Hayat ve Kurumlar*, çev. Ahmet Özel, (İstanbul: İz Yayıncılık, 2003), 2/23-24; Muhammed Hamidullah, *İslâm'da Devlet İdâresi* (İstanbul: Beyan Yayınları, 1998), 183-184.

48 İbn Sa'd, *Kitâbü't-Tabakât*, 1/323, 4/346); el-Kettânî, *et-Terâtibü'l-idâriyye*, 2/23.

49 Buhârî, "Cihâd", 175-176; el-Kettânî, *et-Terâtibü'l-idâriyye*, 2/207-208; Hamidullah, *İslam Peygamberi*, 2/1025-1026.

vefat etmeden önce yaptığı vasiyetlerinde elçilere hizmette ihmal gösterilmemesini ve onlara iyi davranılmasını da buyurmuştu.⁵⁰ Hz. Peygamber'in (sav) hediyeleşmenin olduğu diplomatik faaliyetlerini devlet başkanları ve yerel liderler olarak ikiye ayırabiliriz.

A. Devlet Başkanları ile Diplomasi

1. Habeş Necâşîsi Ashame

Hz. Peygamber (sav), 7 (628) yılında Habeş Necâşîsi Ashame'ye Amr b. Ümeyye ed-Damrî'yi elçi olarak yolladı. Necâşî gençlik döneminde Habeşistan tahtı için mücadele ettiği sırada akrabaları tarafından Damreoğulları'na köle olarak satıldığı için Amr b. Ümeyye ile o günlerden tanışıklığı bulunmaktaydı. Amr b. Ümeyye, mektupla Necâşî'ye ulaştığında, Necâşî şehâdet getirip İslâm'ı kabul etmiştir.⁵¹ Necâşî, İslâm'ı kabul etmesinin yanında elçilerle diplomatik mektupların yanı sıra Hz. Peygamber'e (sav) birçok hediye yollamıştır. Kaynaklarda Hz. Peygamber'e (sav) yolladığı zikredilen hediyeler arasında Hz. Peygamber'in (sav) giydiği bir çift sade siyah mest,⁵² kaşlı altın Habeş yüzüğü,⁵³ 3 mızrak,⁵⁴ bir katır,⁵⁵ Hz. Peygamber'in (sav) su içerken kullanacağı bardak,⁵⁶ Süvan işi sarık, gömlek, pantolon⁵⁷ ve at⁵⁸ bulunduğu zikredilir.

Necâşî'nin hediyeler yollamasına karşılık Hz. Peygamber'in (sav) de Necâşî'ye bazı hediyeler yolladığı zikredilmektedir. Bizans İmparatoru'nun kendisine hediye olarak yolladığı, halkın o elbiseyi görünce gökten indiğini sandığı kadar güzel ipekten bir kürkü, Ca'fer b. Ebû Talib'e vermiş ve Necâşî'ye hediye olarak götürmesini istemiştir.⁵⁹ Ayrıca Necâşî'ye hediye olarak

50 Buhârî, "Megâzî", 85.

51 İbn Sa'd, *Kitâbü't-Tabakât*, 1/222; Ebû Abdullah Şemseddîn Muhammed İbn Kayyim el-Cevziyye, *Zâdü'l-me'âd fî hedyi hayri'l-ibâd*, nşr. Şuayb el-Arnaût & Abdülkâdir Arnaût, (Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1981), 1/120; Levent Öztürk, "Necâşî Ashame", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, erişim: 30 Haziran 2019, <https://islamansiklopedisi.org.tr/necasi-ashame>.

52 İbn Sa'd, *Kitâbü't-Tabakât*, 1/414.

53 Ebû'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed İbn Hacer el-Askalânî, *el-İsâbe fî temyizi's-sahabe*, nşr. Âdil Ahmed Abdülmevcûd & Ali Muhammed Muavviz, (Beyrut: Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1995), 8/25.

54 Ebû'l-Abbâs Ahmed b. Yahyâ b. Câbir el-Belâzürî, *Ensâbü'l-eshraf*, nşr. Riyâd Zirikli vd. (Beyrut: Dârü'l-Fikr, 1996), 1/202.

55 Ebû Muhammed Abdullah b. Muhammed b. Ca'fer b. Hayyân Ensârî İsfahânî Ebü's-Şeyh, *Ahlâkü'n-Nebi ve âdâbuhu*, nşr. Salih b. Muhammed Veneyyân, (Riyad: Dârü'l-Müslim, 1998), 2/467.

56 İbn Sa'd, *Kitâbü't-Tabakât*, 1/417.

57 Ebû Ca'fer İbn Habîb Muhammed b. Habîb b. Ümeyye Bağdadî Hâşimî Muhammed b. Habîb, *Kitâbü'l-Muhabber*, nşr. Ilse Lichtenstadter, (Beyrut: Dârü'l-Âfâki'l-Cedîde, ts.), 76,

58 Ali b. Hüseyin Ali Ahmedî, *Mekâtibü'r-Resûl* (Beyrut: Dârü Saab, ts.), 1/130.

59 İbn Sa'd, *Kitâbü't-Tabakât*, 1/393.

bir miktar misk, ukıyye⁶⁰ ve kumaş yollamıştır. Fakat Necâşî vefat ettiği için hediyeler Hz. Peygamber'e (sav) geri gelmişti.⁶¹ Her ne kadar hediyeler Necâşî'ye ulaşmasa da Hz. Peygamber'in (sav) müslüman olan bir lidere hediyeler yollaması diplomatik açıdan önem taşımaktadır.

2. Bizans İmparatoru Herakleios

Hız. Peygamber (sav) 7. (628) yılda İslâm'a davet mektuplarından birini Bizans imparatoru Herakleios'a Suriye bölgesini iyi bilen elçisi Dihyetü'l-Kelbî ile göndermişti.⁶² Herakleios o dönemde Sâsânîlerle savaştığı için Suriye'de bulunuyordu. Herakleios, kurmaylarıyla çeşitli istişareler ederek İslâm'ı kabul etmemiş fakat elçiye Hz. Peygamber'e (sav) götürmesi için çeşitli hediyeler vermiştir.⁶³ Kaynaklarda, yollandığı rivayet edilen hediyeler arasında ipekten güzel bir kürk,⁶⁴ ashâbına ikram ederek dağıttığı içi zencefile dolu bir küp zikredilmektedir.⁶⁵

Hız. Peygamber'in (sav) Mûte Savaşı (8/629) öncesinde de Herakleios'a elçileri vasıtasıyla bir mektup yolladığı ondan İslâm'ı kabul etmesini ya da cizye vermesini istediği rivayet edilmektedir.⁶⁶ Herakleios ise elçiye, Hz. Peygamber'e (sav) tâbi olduğunu fakat krallığını bırakmak istemediğini söylemiş, elçiyle birlikte de altın dinarları hediye olarak yollamıştır. Müslüman elçi gelerek durumu Hz. Peygamber'e (sav) haber verdiğinde Hz. Peygamber (sav) onun yalan söylediğini ifade etmiş; gönderilen hediye altınları ise müslümanlar arasında paylaşmıştır.⁶⁷

3. Sâsânî Kısrası II. Hüsrev Pervîz

İslâm'a davet çerçevesinde Hz. Peygamber (sav), Abdullah b. Huzâfe es-Sehmî'yi 7. (628) yılda davet mektubuyla beraber Sâsânîler'in Kısrası II. Hüsrev Pervîz'e gönderdi. Kısra, Hz. Peygamber'in (sav) kendisini İslâm'a davetini kabul etmeyerek kibirle mektubu alıp parçaladı. Diplomatik açıdan saygısızca ve teamüllere uymayan bu durum Hz. Peygamber'e (sav) ulaşınca

60 Ukıyye gümüş para demek olup 40 dirheme denk gelmektedir. Bk. Ebû Mansur Muhammed b. Ahmed b. Ezher el-Herevî el-Ezherî, *Tehzîbü'l-luğâ*, nşr. Muhammed Abdünnaim Hafacî & Mahmûd Ferec Ukde, (Kahire: ed-Dârü'l-Mısriyye li't-Te'lif ve't-Tercüme, Kâhire, ts.), 9/375.

61 İbn Sa'd, *Kitâbü't-Tabakât*, 10/93; İbn Hacer, *el-İsâbe*, 8/462.

62 İbn Sa'd, *Kitâbü't-Tabakât*, 1/223; el-Kettânî, *et-Terâtîbü'l-idâriyye*, 1/341.

63 İbn Sa'd, *Kitâbü't-Tabakât*, 1/223, 303, 393.

64 İbn Sa'd, *Kitâbü't-Tabakât*, 1/393.

65 İbn Sa'd, *Kitâbü't-Tabakât*, 5/303.

66 Muhammed Hamidullah, *el-Vesâiku's-siyâsiyye: Hız. Peygamber Döneminin Siyasi-İdari Belgeleri*, çev. Vecdi Akyüz, (İstanbul: Kitabevi, ts.), 123.

67 Süheylî, Hz. Peygamber'in (sav) bu altın dinarları fey olarak paylaştığını rivayet etmiştir. Bk. Ebû'l-Kâsım Abdurrahman b. Abdullah b. Ahmed es-Süheylî, *er-Ravzü'l-ünüf fî Şerhi's-sîreti'n-nebeviyye li-İbn Hişâm*, nşr. Ömer Abdüsselâm es-Selâmî, (Beyrut: Dârü İhyâi't-Türas li'l-Arabi, 2000), 7/398-400.

ona beddua etti.⁶⁸ Bu olaydan fazla bir zaman geçmeden Kistrâ, oğlu Şîreveyh tarafından taht mücadelesinde öldürüldü.⁶⁹

Yukarıdaki rivayetin yanı sıra İbn Sa'd'da Kistrâ'nın hediyeler yollayarak mukabelede bulunduğu ve Hz. Peygamber'in (sav) de onun hediyelerini kabul ettiğine dair rivayet nakledilmektedir.⁷⁰ Ya'kûbî ise Kistrâ'nın mektubunu çok değerli bir ipek kumaşın içine misk ile beraber koydurarak yolladığını rivayet etmiştir.⁷¹ Hatîb el-Bağdadî, Kistrâ'nın Hz. Peygamber'in (sav) mektubunu parçaladıktan sonra pişman olduğunu ve değerli bir kutu içinde ipek yolladığını rivayet etmiştir.⁷² Yine bazı kaynaklarda Kistrâ'nın hediye olarak kudret helvası gönderdiği Hz. Peygamber'in (sav) de onu kabul ederek ashabı arasında paylaştığı rivayet edilmektedir.⁷³ Fakat bu hediye başka liderler tarafından da gönderilmiş olduğuna dair rivayetlerin olması ile beraber daha erken kaynaklarda böyle bir bilginin bulunmaması rivayetin doğruluğu konusunda şüphe uyandırmaktadır. Taberî'de geçen rivayete göre ise hediye yollayan Kistrâ II. Hüsrev değil 8/630 yılda tahta geçen II. Hüsrev'in kızı İmparatoriçe Buran Duht'tur.⁷⁴ Hamidullah, onun akıllı bir siyaset takip ederek hediye yolladığını fakat onun da tahttan kısa bir süre sonra uzaklaştırılmasıyla tesis edilen yumuşamanın kısa ömürlü olduğunu ifade etmiştir.⁷⁵

4. Hind Racası⁷⁶

Bazı kaynaklarda Hind Racası'nın Hz. Peygamber'e (sav) içinde zencefilin olduğu bir küpü hediye olarak yolladığı, Hz. Peygamber'in (sav) de o hediyeyi kabul ederek zencefilleri ashâbı arasında paylaştığı rivayet edilir.⁷⁷ Bizans İmparatoru'nun da aynı hediye göndermiş olduğunun zikredilmesi rivayet aktaranların karıştırabilme ihtimalini akla getirmektedir. Bununla beraber İbn Hacer de Serbâtek adlı Hindli bir hükümdarın müslüman olduğuna yönelik bilgiler bulunmaktadır.⁷⁸ Zikredilen bilgiler doğru ise Hz. Peygamber'in (sav) davetinin Hind bölgesine kadar ulaştığı ve bundan haberdar olan

68 İbn Sa'd, *Kitâbü't-Tabakât*, 1/223-224.

69 İbnü'l-Cevzî, *el-Muntazam*, 2/462.

70 İbn Sa'd, *Kitâbü't-Tabakât*, 1/335.

71 İbn Vâzih Ahmed b. İshak b. Ca'fer Ya'kûbî, *Târîhü'l-Ya'kûbî* (Beyrut: Dârü Sâdır, ts.) 2/77.

72 Ebû Bekr el-Hatîb Ahmed b. Ali b. Sabit Hatîb el-Bağdâdî, *Târîhu Medîneti's-Selâm* (Beyrut: Dârü'l-Garbi'l-İslâmî, 2001), 1/457; Ahmedî, *Mekâtibü'r-Resûl*, 1/93.

73 Ebû Abdullah İbnü'l-Beyyî' Muhammed Hâkim en-Nîsâbü'rî, *el-Müstedrek ale's-Sahîhayn*, nşr. Mustafa Abdülkâdir Ata, (Beyrut: Dârü'l-kütübî'l-ilmîyye, 1990), 3/623; Ebû Nuaym Ahmed b. Abdullah b. İshâk İsfahânî Ebû Nuaym el-İsfahânî, *Sifatü'l-Cenne*, nşr. Ali Rıza Abdullah, (Dımaşk: Dârü'l-Me'mûn li't-türâs, 1995), 2/291; eş-Şâmî, *Sübülü'l-hüdâ*, 9/27.

74 et-Taberî, *Târîhü'l-ümem ve'l-mülûk*, 3/447.

75 Hamidullah, *İslam Peygamberi*, 1/363.

76 Hint hükümdarlarına verilen ad bk. Yaşar Çağbayır, *Ötüken Türkçe Sözlük* (İstanbul: Ötüken, 2007), 4/3925

77 en-Nîsâbü'rî, *el-Müstedrek ale's-Sahîhayn*, 4/150.

78 İbn Hacer, *el-İsâbe*, 3/229; Balcı, *Hz. Ömer Döneminde Diplomasi*, 433-434.

Hind Racası'nın da Hz. Peygamber (sav) ile iyi ilişkiler kurmak için elçiler ve hediyeler gönderdiği de düşünülebilir.

5. Mısır Mukavkısı Cüreyc b. Mînâ

Hz. Peygamber (sav) bir diğer elçisi Hâtıb b. Ebû Belte'a'yı, 7. (628) yılda Mısır Mukavkısı Cüreyc b. Mînâ'ya⁷⁹ (ö. 21/642), İslâm'a davet eden bir mektupla gönderdi.⁸⁰ Mektup Mukavkıs'a ulaştığında Hz. Peygamber (sav) için güzel ifadeler kullanarak cevabî bir mektup yazdı. Mukavkıs, Hz. Peygamber'i (sav) doğrudan karşısına almamış; nazik bir şekilde davetini reddetmekle birlikte diplomatik açıdan önemli sayılabilecek husûs olan elçileriyle birlikte hediyeler yollamış, Hz. Peygamber (sav) de onun hediyelerini kabul etmişti.

Mukavkıs'ın, elçiler vasıtasıyla yolladığı hediyeler kaynaklarda şu şekilde zikredilmektedir; Mısır'ın Ensinâ⁸¹ bölgesinin Hafn köyünden güzellikleriyle dikkat çeken "Mâriye el-Kıbtiyye" ve kız kardeşi "Sîrîn" adlı iki cariye,⁸² "Me'bûr" adlı yaşlı bir köle,⁸³ "Ya'fûr" veya "Ufeyr" adlı katır,⁸⁴ "Lizâz" adlı bir at,⁸⁵ "Düldül" adlı bir katır,⁸⁶ 1.000 miskal altın,⁸⁷ yirmi kat Mısır işi yumuşak elbise,⁸⁸ su içerken kullanacağı camdan bardak,⁸⁹ Mısır'ın Benhâ kasabasından bal,⁹⁰ misk ve benzeri gibi güzel kokular,⁹¹ Şam işi bir ahşap sürmelik,⁹² sarık, misvak,⁹³ ayna ve tarak⁹⁴ zikredilir.⁹⁵ Rivayetlerde, Hz. Peygamber'in (sav) kendisine hediye edilen Benhâ balının tadının hoşuna gittiği ve Allah'tan (cc), ona bereket vermesi için dua ettiği zikredilmektedir.⁹⁶ Mâriye ve

79 Mukavkıs hakkında detaylı bilgi için bk. Nadir Özkuyumcu, "Mukavkıs", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, erişim: 14 Temmuz 2019, <https://islamansiklopedisi.org.tr/mukavkis>.

80 İbn Sa'd, *Kitâbü't-Tabakât*, 1/224.

81 Mısır'da bol su kaynağı bulunan bir plato. bk. Ebü'l-Fedâil Safiyyüddîn Abdülmümin İbn Abdülhak el-Bağdadî, *Merâsîdü'l-ittilâ' alâ esmâi'l-emkine ve'l-bikâ'*, nşr. Ali Muhammed Bicavî, (Beyrut: Dârü'l-Ma'rife, 1954), 1/124.

82 Ebû Muhammed Cemaleddîn Abdülmelik İbn Hişâm, *es-Sîretü'n-Nebevîyye*, nşr. Ömer Abdüsselam Tedmürî, (Beyrut: Dârü'l-Kitâbi'l-Arabî, 1990), 1/174-175; İbn Sa'd, *Kitâbü't-Tabakât*, 1/224.

83 İbn Kayyim el-Cevziyye, *Zâdü'l-me'âd*, 1/122.

84 el-Belâzürî, *Ensâbü'l-eşraf*, 1/511.

85 İbn Sa'd, *Kitâbü't-Tabakât*, 1/ 422.

86 İbn Sa'd, *Kitâbü't-Tabakât*, 1/224.

87 İbn Kayyim el-Cevziyye, *Zâdü'l-me'âd*, 1/120; Bugün kullandığımız ölçüyle bir miskal 4.2237 grama denk gelmektedir. Bk. Çağbayır, *Ötüken Türkçe Sözlük*, 4/3239

88 İbn Sa'd, *Kitâbü't-Tabakât*, 10/201.

89 İbn Sa'd, *Kitâbü't-Tabakât*, 1/416.

90 Ebü'l-Kâsım Abdurrahman b. Abdullah İbn Abdülhakem, *Fütûhu Mısır ve'l-Mağrib*, nşr. Abdülmün'im Âmir, (Kahire: el-Heyetü'l-Amme li Kusûri'l-Amme, ts.), 1/69.

91 Ahmedî, *Mekâtibü'r-Resûl*, 1/101.

92 Ebü'l-Hasan Nureddin Ali b. Ebû Bekr b. Süleyman el-Heysemî, *Mecmaü'z-zevâid ve menbaü'l-mevâid*, nşr. Hüsâmeddîn Kudsi, (Kahire: Mektebetü'l-Kudsi, Kâhire, 1967), 4/152.

93 Ahmedî, *Mekâtibü'r-Resûl*, 1/101.

94 el-Heysemî, *Mecmaü'z-zevâid*, 4/152.

95 Hakan Temir, "Hâtıb b. Ebî Belte'a ve Hayatı", *İslam Tarihi Araştırmaları Dergisi* 5 (2019), 57-58.

96 İbn Abdülhakem, *Fütûhu Mısır ve'l-Mağrib*, 1/74.

Sîrîn adlı iki cariye Mısır'ın güzel kızlarındandı.⁹⁷ Bu iki hediye cariye, yolda gelirken Hâtıb'ın onlara İslâm'ı anlatmasıyla müslüman oldu. Hz. Peygamber (sav), Mâriye'yi kendine eş olarak seçti ve ondan İbrahim adlı çocuğu dünyaya geldi.⁹⁸

B. Yerel Liderler

1. Yemen Valisi Bâzân

Hz. Peygamber (sav) imparator ve meliklerle diplomasi yürütmesinin yanında eş zamanlı olarak yerel bölge liderleri ile de diplomatik faaliyetler yürüterek onlara elçiler gönderdi. Hz. Peygamber'in (sav) davet mektubu Kisrâ'ya ulaştıktan sonra, Kisrâ, Yemen'deki valisi Bâzân'a (ö. 10/632) bir mektup göndermiş ve adamlarını, Hicaz'da ortaya çıkan peygambere göndermesini ve ondan haber getirmelerini istemişti. Bunun üzerine Vali Bâzân, iki elçiyi Hz. Peygamber'e (sav) yolladı. Elçiler Medine'ye geldiklerinde onlara Kisrâ'nın oğlu Şîreveyh tarafından öldürüldüğü haberini verdi. Bunun üzerine elçiler Hz. Peygamber'den (sav) aldıkları bu haberle Bâzân'ın yanına döndüler. Hz. Peygamber (sav) elçilerle birlikte altın ve gümüşten bir kuşak hediye gönderdi.⁹⁹ Vali Bâzân ve çocukları Hz. Peygamber'in (sav) verdiği haberin doğruluğunun ardından müslüman oldular. Bâzân Mecûsilik'ten vazgeçip İslâm'ı kabul etmesinin anısına hediye olarak Hz. Peygamber'e (sav) altından yapılmış birsim¹⁰⁰ hediye etti. Hz. Peygamber'in (sav) Kisra ile ilgili verdiği bilginin doğruluğunun onlar üzerinde etkili olmasının yanı sıra stratejik bir konumda olan Yemen valisine karşı yumuşak bir diplomasi izlemesi ve hediye yollaması onun kalbinin İslâm'a ısındırılmasına vesile olmuştur.

2. Himyer Kabilesi Lideri Zû Yezen

Yemendeki Himyerîler'in¹⁰¹ lideri olan Zû Yezen, rivayetlere göre Hz. Peygamber'e (sav) 33 deve karşılığında aldığı elbiseyi hediye etmiş, Hz. Peygam-

97 İbn Hacer, *el-İsâbe*, 4/297; Hz. Peygamber (sav), Sîrîn'i şair Hassân b. Sâbit'e hediye etmiştir. Bk. Ebû Ca'fer İbn Cerîr Muhammed b. Cerîr b. Yezîd et-Taberî, *Târîhü'l-ümem ve'l-mülûk*, nşr. Muhammed Ebü'l-Fazl İbrâhîm, (Beyrut: Dârü'l-Ma'ârif, ts.), 2/619

98 Mâriye, Hz. Peygamber'in (sav) vefatının ardından 5 yıl sonra 16. (637) yılda Medine'de vefat etti. Cenaze namazını Hz. Ömer (ra) kıldırdı. Cenazesi Cennetü'l-bakî'ye defnedildi. Bk. Hz. Ebû Nuaym Ahmed b. Abdullah b. İshâk İsfahânî Ebû Nuaym el-İsfahânî, *Ma'rîfetü's-sahâbe*, nşr. Âdil b. Yusuf el-Azzâzî, (Riyad: Medârü'l-Vatan, 2011) 1/432; İbn Hacer, *el-İsâbe*, 8/310-311.

99 İbn Sa'd, *Kitâbü't-Tabakât*, 1/22; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 2/214; İbn Hacer, *el-İsâbe*, 1/631.

100 Hz. Peygamber (sav) altından değerli bir maden olduğu anlaşılan bu hediyeyi Kabe'ye astığı söylenir. Ebü'r-Reyhân Muhammed b. Ahmed el-Harizmi el-Bîrûnî, *el-Cemâhir fî ma'rîfeti'l-cevâhir*, (Beyrut: Âlemü'l-Kütüb, 1984), 66-67; Muhammed Hamidullah, *İslam Peygamberi*, 860.

101 Milâttan önce 115 ile milâttan sonra 525 yılları arasında Yemen'de hüküm süren Arap hânedanı. Mehmet Şemsettin Günaltay, *İslâm Öncesi Arap Tarihi* (Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2015), 130-133.

ber (sav) de onun hediyesini kabul etmiştir.¹⁰² Bir başka rivayete göre Zû Yezen'in kudret helvası hediye ettiği ve Hz. Peygamber'in (sav) hediyyeyi kabul ettiği rivayet edilir.¹⁰³ Hz. Peygamber'in (sav) de Zû Yezen'e 20'yi aşkın genç deve karşılığında satın aldığı bir elbiseyi hediye ettiği rivayet edilmiştir.¹⁰⁴ Hediyeleşmenin gerçekleştiği Zû Yezen'den kastedilen kişi Zür'a b. Zû Yezen olmalıdır. Zür'a, Hz. Peygamber'in (sav) yanına gelen Himyer heyetiyle birlikte bulunmuş ve müslüman olmuştu. Hz. Peygamber (sav) de ona bir belge vererek hükümdarlığını onaylamış ve memleketlerine geri dönmüşlerdi.¹⁰⁵ Hz. Peygamber (sav) Zû Yezen'in hediyelerine hediyelerle karşılık vererek onun ve kabilesinin gönlünü alarak İslâm'a ısınmalarını sağlamıştır.

3. Gassânî Hükümdarı Cebele b. el-Eyhem el-Gassânî

Hz. Peygamber (sav), Bizans'a bağlı olarak Suriye ve civarında hüküm süren Gassânîler'in¹⁰⁶ son hükümdarı olan¹⁰⁷ Cebele b. el-Eyhem'e (ö. 21/642), elçisi Şücâ b. Vehb (ö. 12/633) ile İslâm'a davet eden bir mektup gönderdi. Bazı rivayetlere göre Cebele müslüman oldu ve müslümanlığını Hz. Peygamber'e (sav) bir mektupla haber verdi. Cebele b. el-Eyhem'in Hz. Peygamber'e (sav) hediye de gönderdiği rivayet edilir.¹⁰⁸

4. Gassânî Emiri Hâris b. Ebû Şemir el-Gassânî

Hz. Peygamber'in (sav) davetinin çıktığı dönemde Bizans'a tabi olan ve siyasi bir bütünlüğe sahip olmayan Gassânîlerin emirlerinden Hâris b. Ebû Şemir el-Gassânî'ye, Şücâ b. Vehb de İslâm'a davet mektubu gönderdi. Hâris,

102 Ebû Dâvûd, *Libâs*, 5; Ebû Bekr Ahmed b. Amr b. Abdülhâlik el-Basrî el-Bezzâr, *Müsnedü'l-Bezzâr*, nşr. Mahfûzurrahmân Zeynullah, (Medine: Mektebetü'l-ulûm ve'l-hikem, 1988), 14/41; Ebû'l-Hasan İzzeddîn Ali b. Muhammed b. Abdülkerîm İbnü'l-Esîr, *Üsdü'l-gâbe fî ma'rifeti's-sahâbe*, nşr. Ali Muhammed Muavviz vd. (Beyrut: Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1994), 2/604.

103 el-Bezzâr, *Müsnedü'l-Bezzâr*, 14/41.

104 Ebû Dâvûd, "Libâs", 5.

105 Hüseyin Algül, "Himyerîler", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, erişim: 16 Temmuz 2019, <https://islamansiklopedisi.org.tr/himyeriler>.

106 Milattan sonra 200-636 yılları arasında Suriye'de hüküm süren hristiyan Arap hânedanı. bk. Günaltay, *İslâm Öncesi Arap Tarihi*, 185-197; Ahmet Ağırakça, "Gassânîler", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, erişim: 18 Temmuz 2019, <https://islamansiklopedisi.org.tr/gassaniler>.

107 Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim b. Kuteybe Dîneverî İbn Kuteybe, *el-Ma'arif*, nşr. Servet Ukkâşe, (Kahire: Dârü'l-Ma'ârif, 1969), 644; Mustafa Fayda, "Cebele b. Eyhem", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, erişim: 17 Temmuz 2019, <https://islamansiklopedisi.org.tr/cebele-b-eyhem>.

108 İbn Sa'd, *Kitâbü't-Tabakât*, 1/228; Başka rivayete göre ise Cebele, Hz. Ömer (ra) döneminde müslüman olmuş, sonrasında irtidat etmiş ve Rum ülkesinde hristiyan olarak ölmüştür. Bu rivayetlerle birlikte Cebele'nin hiç müslüman olmadığı da zikredilmiştir. Bk. İbn Habîb, *Kitâbü'l-Muhabber*, 372; Şemseddîn Muhammed b. Ahmed b. Osman ez-Zehabî, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, nşr. Şuayb el-Arnâut vd. (Beyrut: Müessesetü'r-risâle, 1985), 3/532. Mustafa Fayda, "Cebele b. Eyhem", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, erişim: 17 Temmuz 2019, <https://islamansiklopedisi.org.tr/cebele-b-eyhem>.

Bizans İmparatoru Herakleios'u karşılama hazırlıkları yaptığı sıralarda elçi Şücâ mektupla birlikte ona ulaştı. Hâris, kendisine gönderilen davet mektubunu okuyunca öfkelenerek Hz. Peygamber'in (sav) üzerine askerleriyle gitmeye niyetlendi. Bizans İmparatoru Herakleios'a durumu danışan bir mektup yazdı. Durumu öğrenen ve muhtemelen Hz. Peygamber'in (sav) Dihye ile gönderdiği mektubu almış olan Herakleios onun bu hamlesine engel oldu. Bunun üzerine Hâris, Şücâ'ya, yiyecek ve giyecek verdi. Ayrıca 100 miskal altın hediye vererek geri gönderdi. Şücâ aldığı hediyelerle birlikte Medine'ye dönerek olanları Hz. Peygamber'e (sav) detaylıca anlatmış, Hz. Peygamber (sav) de ona beddua etmiştir.¹⁰⁹ Yerel güçlerin hâkimiyetleri Hz. Peygamber'den (sav) sonra kalıcı olmamış Hz. Ömer (ra) döneminde Gassânîlere bağlı topraklar İslâm hâkimiyetine girmiştir.

5. Umân Valisi Ferve b. Amr el-Cüzâmî

Bizans'ın Belkâ topraklarında bulunan Umân valisi Ferve b. Amr el-Cüzâmî'ye Hz. Peygamber (sav) elçileri ile herhangi bir davet mektubu göndermemesine rağmen, Tebuk seferi öncesinde Hz. Peygamber'in (sav) komşu devlet hükümdarlarına İslâm'a davet mektupları gönderdiğini öğrenen Ferve de durumdan haberdar oldu. İslâm'ın hak din olduğunu anlayarak İslâm'ı kabul ettiğini Hz. Peygamber'e (sav) elçisi Mes'ûd b. Sa'd ile bildirdi ve ona hediyeler yolladı. Hz. Peygamber (sav) Ferve'nin hediyelerini kabul ederek kendisine cevap veren bir mektup yazdı. Diğer elçilere verdiği gibi onun elçisine de hediye verdi.¹¹⁰

Ferve, İslâm'ı kabul ettikten sonra kaynaklarda yolladığı zikredilen hediyeleri arasında "Fıdda" adında bir katır,¹¹¹ "Ya'fûr" adında bir merkeb,¹¹² "Zarib" adında bir at,¹¹³ altın yaldızlı ipekten yapılmış elbise ve kaftan¹¹⁴ bulunmaktadır. Hediyeler arasındaki "Düldül" adlı bineği, Mukavkıs'ın hediye ettiği rivayeti geçmekle birlikte Ferve'nin de hediye ettiği rivayetlerde geçmektedir.¹¹⁵ Ferve'nin kendilerine ulaşan bir davetçi olmamasına karşın, İslâm'dan haberdar olarak Hak dini kabul etmesi ve Hz. Peygamber'e (sav) hediyeler yollaması, buna mukabil olarak da Hz. Peygamber'in (sav) Ferve'nin mektubuna cevap vererek elçisine hediyeler vermesi, konunun diplomatik

109 İbn Sa'd, *Kitâbü't-Tabakât*, 1/224-225.

110 Gassânî emirlerinden Hâris b. Ebû Şemir el-Gassânî, Ferve b. Amr'ın müslüman olduğunu haber alınca onu huzuruna getirtti. İslâm'ı bırakıp eski dinine dönmesi şartıyla kendisini valilikte bırakacağını söyledi. Ferve ise İslâm'dan asla vazgeçmeyeceğini ifade etti. Bunun üzerine Hâris, Ferve'yi hapsedirdi. Sonra onu Filistin'de İfrâ nehrinin kıyısında öldürterek şehit etti. Bk. İbn Sa'd, *Kitâbü't-Tabakât*, 1/225, 243, 9/438-439.

111 İbn Sa'd, *Kitâbü't-Tabakât*, 1/423.

112 el-Belâzürî, *Ensâbü'l-eşraf*, 1/511.

113 İbn Sa'd, *Kitâbü't-Tabakât*, 1/422.

114 İbn Kayyim el-Cevziyye, *Zâdü'l-Me'âd*, 1/124.

115 İbn Sa'd, *Kitâbü't-Tabakât*, 1/422-423.

öneminin yanı sıra sıkıntılı günler geçiren müslümanlar açısından moral desteği sağlaması yönüyle de önem arz etmektedir

6. Yemâme Bölgesi Lideri Selî b. Amr el-Âmirî

Hz. Peygamber (sav) elçisi Selî b. Amr el-Âmirî ile Yemâme bölgesinin ve Benî Hanîfe kabilesinin lideri Hevze b. Ali el-Hanefî'ye (ö. 8/630) de İslâm'a davet mektubu gönderdi. Hz. Peygamber'in (sav) mektubunu alan Hevze, elçiyi ağırlamış, Hz. Peygamber'in (sav) davetini reddetmemekle birlikte Araplar arasında önemli bir yeri olduğunu öne sürerek eğer kendisine bir makam verirse tâbi olacağını söylemişti. Sonra Hevze, Selî b. Amr'a Hecer işi elbiselerle bazı hediyeler verdi. Selî, hediyeleri Hz. Peygamber'e (sav) getirerek onun söylediklerini bildirdi. Hz. Peygamber (sav) onun mektubunu okuyarak ona beddua etti.¹¹⁶ Bazı kaynaklarda Hevze'nin Hz. Peygamber'e (sav) "Kerkere" adlı bir köle hediye ettiği Hz. Peygamber'in (sav) de onu azat ettiği rivayet edilmiştir.¹¹⁷

7. Dûmetülcendel Lideri Ükeydir b. Abdülmelik

Hz. Peygamber (sav) Tebük gazvesi öncesinde 8. (630) yılda Halid b. Velid ve bir grup askeri Medine'deki müşrikler ve münafıklarla iş birliği yaparak müslümanları zor durumda bırakan Dûmetülcendel'in hristiyan lideri Ükeydir b. Abdülmelik üzerine yolladı.¹¹⁸ Hz. Peygamber (sav) diplomatik faaliyetleri çerçevesinde önceden ona da İslâm'a davet mektubu yollamıştı.¹¹⁹ Onun üzerine yürüyen Halid, Ükeydir'i esir etti ve Hz. Peygamber'in (sav) yanına götürdü. Hz. Peygamber (sav), Ükeydir ile cizye vermesi koşuluyla anlaşma yaparak onu serbest bıraktı.¹²⁰ Ükeydir'in Hz. Peygamber'e (sav) bazı hediyeler sunduğu Hz. Peygamber'in (sav) de bunları kabul ettiği rivayet edilir. Kaynaklarda Ükeydir'in verdiği hediyelerin bir çömlek kudret helvası¹²¹ ve altın sırmalı, ipek karışımı bir kaftan olduğu¹²² zikredilmiştir. Hz. Peygamber'in (sav) Ükeydir'e de hediye verdiği rivayet edilmiştir.¹²³ Böylelikle Hz. Peygamber (sav) Ükeydir ile diplomatik ilişki kurmuş, onunla hediyeleşerek müslümanlar aleyhinde tehlike oluşturmasının önüne geçmiştir.

116 İbn Sa'd, *Kitâbü't-Tabakât*, 1/225-26; İbn Hacer, *el-İsâbe*, 5/438.

117 İbn Hacer, *el-İsâbe*, 5/438.

118 Mustafa Ertürk, "Ükeydir b. Abdülmelik", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, erişim: 20 Temmuz 2019, <https://islamansiklopedisi.org.tr/ukeydir-b-abdualmelik>.

119 İbn Sa'd, *Kitâbü't-Tabakât*, 1/249-250; ez-Zehebi, *Siyeru a'lâmi'n-nübelâ*, 2/246-8;

120 İbn Sa'd, *Kitâbü't-Tabakât*, 2/151-152.

121 el-Heysemî, *Mecmaü'z-zevâid*, 4/153.

122 İbn Sa'd, *Kitâbü't-Tabakât*, 2/74.

123 İbn Sa'd, *Kitâbü't-Tabakât*, 2/152; Ükeydir'in Hz. Peygamber ile (sav) görüştüğünden sonra İslâm'ı kabul edip etmediğine, dolayısıyla sahabi sayılıp sayılmayacağına dair kaynaklarda farklı bilgiler yer almaktadır. Bir kısım kaynaklar onun İslâm'ı kabul ettiğini, bir kısmı ise etmediğini ifade etmiştir bk. el-Heysemî, *Mecmaü'z-zevâid*, 2/153; İbn Hacer, *el-İsâbe*, 1/380; eş-Şâmî, *Sübülü'l-hüdâ*, 7/198.

8. Eyle Lideri Yuhanna b. Ru'be

Hız. Peygamber'in (sav) ve müslümanların Arab yardımadasında gücünün artmasıyla beraber Tebuk Gazvesi zamanında (9/630) Dûme, Eyle ve Teymâ halkları, Eyle Lideri Yuhanna b. Ru'be liderliğinde Hız. Peygamber'in (sav) yanına geldi. Yuhanna, Hız. Peygamber'den (sav) Ükeydir'e emannâme verdiği gibi kendilerine de vermesini istedi. Hız. Peygamber (sav) onlarla da anlaşarak emannâme yazdı.¹²⁴ Anlaşma vesilesiyle onlar, Hız. Peygamber'e (sav) hediye sundu, Hız. Peygamber (sav) de onların hediyelerini kabul ederek Yuhanna'ya bir hediye verdi. Hız. Peygamber (sav), Yuhanna'ya muhtemelen bir emân işareti ve hediyesine karşılık vererek onların kalbini kazanmaya çalışmıştır.¹²⁵

9. Nestûrî Kilisesi Patriği

Rum Kilisesi'nin baskısından kaçarak Sâsânîler'e sığınan ve onların himayelerinde Medain ve civarında kurulan Nestûrî kilisesi ile Hız. Peygamber (sav) arasında yazışmalar yapıldığına dair iddialar da mevcuttur. İslâm tarihi kaynaklarında hakkında bilgi bulunmamakla birlikte Nestûrî hristiyanlarından Mârî b. Süleyman'ın *Ahbâru fetâriketi kürsiyyi'l-meşrik* adlı eserinde rivayet ettiğine göre Nestûrî kilisesinin patriği İşûayheb (II. İsoyahb) yanındaki din adamları vasıtasıyla Hız. Peygamber (sav) ile yazışmış ve O'na hediyeler yollamıştır. Hız. Peygamber (sav) de onun hediyelerini kabul etmiştir.¹²⁶ İslâm tarihi kaynaklarında bu rivayeti teyid edici başka bilgilerin olmaması sebebiyle rivayete ihtiyatla yaklaşmak gerekir.

IV. Râşid Halifelerin Diplomasinde Hediye

Râşid Halifeler devrinde İslâm'ın kuralları ve Hız. Peygamber'in (sav) ilkeleri çerçevesinde diplomatik faaliyetler devam etmiştir. Bu dönemde, Hız. Peygamber'den (sav) itibaren başlayan diplomatik faaliyetler, devletin kurumsallaşması ve büyümesine paralel olarak tekâmül etmiştir. Böylece İslâm devleti ile diğer devletler arasında siyasal, sosyal ve kültürel nitelikli ilişkiler gelişmiştir. İslâm'ın tebliğ edilmesi, esir değişimleri, düşmanın tertipleyebileceği girişimleri engelleme, esirlerin durumunun iyileştirilmesi, askerî ve ticarî sebepler, barış ve ittifak anlaşmaları ve haberleşmeler gibi amaçlarla diplomatik faaliyetler yürütülmüştür.¹²⁷

124 İbn Sa'd, *Kitâbü't-Tabakât*, 2/152; Ebû Abdullah Muhammed b. Ömer b. Vâkıd el-Eslemî el-Vâkıdî, *el-Megâzî*, nşr. Marsden Jones, (Beyrut: Dârü'l-Âlemî, 1989), 3/1031.

125 İbn Sa'd, *Kitâbü't-Tabakât*, 1/222; el-Vâkıdî, *el-Megâzî*, 3/1031.

126 Mârî b. Süleyman, *Ahbâru fetârike kürsiyyi'l-meşrik*, (Roma: Mektebetü'l-Müsennâ, 1899), 61-62; Ayrıca Bk. Levent Öztürk, *İslam Toplumunda Hristiyanlar* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2012), 92-95.

127 Hamidullah, *İslam Peygamberi*, 2/1025; Topçuoğlu, *İslam'da Diplomatik Temsil*, 80-81.

A. Hz. Ebû Bekir'in (ra) Elçilerine Bizans İmparatoru'nun Hediyeleri

Hz. Ebû Bekir (ra) (632-634) döneminde Hz. Peygamber (sav) döneminin devamı olarak Bizans ile savaş süreci devam etti. Fakat bununla beraber devletler arasında diplomatik görüşmeler de sürdürülmüştü. Hz. Ebû Bekir (ra), Bizans İmparatoru Herakleios'a, onu İslâm'a davet etmek, aradaki sorunları diplomatik yollarla çözmek ve iki ülke arasındaki ilişkileri geliştirmek amacıyla Hişâm b. As (ö. 13/634), Nu'aym b. Abdullah (ö. 13/634) ve Ubâde b. Sâmit'ten (ö. 34/654) oluşan üç kişilik elçilik heyeti gönderdi.¹²⁸ Bizans İmparatoru'nun huzuruna çıkan müslüman elçileri İmparatorla görüşmelerde bulundu. Müslümanların inançları ve ibadetleri hakkında elçilerden bilgi alan imparator, onları üç gün boyunca ağırlamış, diplomatik görüşmeler tamamlandıktan sonra, elçilere hediyeler verilmesini emretti. Fakat müslüman elçiler hediyeleri almadı. Sonuçta iki taraf arasında ilerleyen diplomatik barış girişimleri başarıya ulaşamadı.¹²⁹ Diplomatik ilişkilerde elçiler genellikle nezaket gereği verilen hediye kabul ederler. Elçilerin hediyeleri neden almadıklarına dair kaynaklarda herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Muhtemelen devam etmekte olan savaş ortamı sebebiyle hediyeleri kabul etmemiş olabilirler.

B. Hz. Ömer (ra) Döneminde Diplomatik Faaliyetler

Hz. Ömer (ra), Cahiliye döneminde Mekke'de yürüttüğü sefâret görevlerinden de edindiği tecrübelerle hilafeti boyunca birçok yeniliğe ve kalıcı hizmetlere imza atmıştır.¹³⁰ Arap Yarımadası İslâm ile şereflendiğinde okuma yazma bilen az sayıdaki kimselerden biri olan ve hilafeti döneminde devlet teşkilatında güçlü bir divan geleneği başlatarak resmi yazışmaları kayıt altına alan Hz. Ömer (ra), diğer Râşid halifelere göre en fazla resmi evrak bırakan İslam halifesidir. O, İslâm'ı ve müslümanları temsil edecek olmalarından ötürü yabancı devletlere göndereceği sefirlerin seçimine de büyük önem vermiştir. Başta dış görünüşleri olmak üzere, elçilerin güvenilir, bilgili, cesaretli, öz güveni yüksek, müzakere ve sosyal temas yeteneği güçlü ve meramını en etkin bir şekilde ifade edebilen kişilerden olmasına özen göstermiştir. Hz. Ömer'in (ra) diplomasi anlayışı en yalın ifadesiyle daha çok olduğu gibi görünme politikası üzerine oturduğu söylenebilir.¹³¹

128 Topçuoğlu, *İslam'da Diplomatik Temsil*, 83-84.

129 Ebû Muhammed Ahmed b. A'sem el-Kûfî, *el-Fütûh*, (Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1986), 1/104-107; Balcı, *Hz. Ömer Döneminde Diplomasi*, 333-335; Topçuoğlu, *İslam'da Diplomatik Temsil*, 83-85.

130 Hüseyin Özhasar, *Adaleti ve Yenilikleriyle Hz. Ömer*, (İstanbul: Tirekitap, 2014), 22-23.

131 İsrail Balcı, "Diplomat ve Devlet Adamı yönüyle Hz. Ömer", *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 16 (2003), 195-197.

1. Hz. Ömer'in (ra) Eşi Ümmü Gülsüm'ün Bizans Kraliçesi Martina ile Hediyeleşmesi

Hz. Ömer (ra) (634-644) zamanında Bizans İmparatoru, Müslümanlara savaş açmak yerine Hz. Ömerle yakınlık kurmak istemiş ve ona bir mektup göndermiştir. Bu mektup teatisinin olduğu dönemde Hz. Ömer'in (ra) hanımı ve Hz. Ali'nin (ra) kızı olan Ümmü Gülsüm (ö. 41/661) Bizans İmparatoru'nun hanımı Martina'ya kadınlara verilebilecek güzel kokuların olduğu bir şişe, bir bardak ve küçük bir ziynet eşyası kutusu hediye etti.¹³² Gönderilen bu hediye Bizans kraliçesine ulaştığında o hediyeleri kabul etti ve Bizans'ın önemli kadınlarını yanına çağırarak onlara hediyeleri gösterdi. Kendisine bu hediyeleri Arap kralının eşi ve onların peygamberlerinin torununun yolladığını ifade etti. Bu nazik hediye karşısında Ümmü Gülsüm'e mektup yazan kraliçe onun hediyesine karşılık vererek değerli bir gerdanlık hediye etti. Bizans'tan geri dönen posta görevlileri (berid) hediyeleri Medine'ye getirdiğinde haberi olan Hz. Ömer, posta görevlilerinin elindeki hediyeleri onlardan alarak ashabıyla yaptığı istişare sonucunda Beytülmal'e iade etmiş, Ümmü Gülsüm'e de göndermiş olduğu hediye karşılığında bir bedel ödemiştir.¹³³ Böylece kendisi ve eşi hakkında çıkabilecek dedikoduların önüne geçmiştir. Bu örnekten de anlaşılacağı üzere bu tür diplomatik hediyeleşmeler devletler arasındaki siyasi ve sosyal ilişkilere zenginlik katmakta, medeniyetler ve kültürler arasında bilgi, görgü ve kültür değişimine katkı sağlamaktadır.

2. Hz. Ömer (ra) ve Mısır Mukavkısı Cüreyc b. Mîna ile Arasında Diplomatik İlişkiler ve Hediye

Hz. Ebû Bekir (ra) döneminde Mısır Mukavkısı'na elçi olarak gönderilen Cerir b. Abdullah el-Becelî (ö. 51/671), Hz. Ömer'in (ra) hilafeti döneminde de Mukavkıs'a elçi olarak gönderildi. Elçinin Mukavkıs'a gittiği tarihte Yermük Savaşı (15/636) olmaktadır.¹³⁴ Elçi Cerir'in ise bundan haberi yoktu. Mukavkis onu denemek amacıyla Bizanslılar ile müslümanların savaş yaptığını ve müslümanların yenildiğini söyledi. Cerir ise böyle bir şeyin olmayacağı şeklinde cevap verdi. Mukavkis ona bunun neden olamayacağını sorduğunda Cerir, Allah'ın (cc) dinini bütün dinlere galip kılacağına dair peygamberine vaadi olduğunu ve onun vaadini boşa çıkarmayacağını söyledi. Mukavkis ise sonunda onu denemekten vazgeçerek Hz. Peygamber'in (sav) doğru söylediğini kabul etti ve Bizanslıların yenilgiye uğradığı haberini

132 et-Taberî, *Târîhü'l-ümem ve'l-mülûk*, 4/260; Işın Demirkent, "Herakleios", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, erişim: 25 Temmuz 2019, <https://islamansiklopedisi.org.tr/herakleios>.

133 et-Taberî, *Târîhü'l-ümem ve'l-mülûk*, 4/260; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 3/96.

134 Müslümanlarla Bizans arasında yapılan ve Suriye'de yapılan ve müslümanların bölgeye hâkim olmasını sağlayan savaştır. Bk. Taberî 3/394 et-Taberî, *Târîhü'l-ümem ve'l-mülûk*, 3/394

verdi. Mukavkis, Cerir'e aştaptan bazıları hakkında sorular sorarak bilgiler aldıktan sonra, Halife Hz. Ömer'e (ra) ve bazı aştaba hediyeler gönderdi.¹³⁵

Kanaatimizce Mukavkis'in bu hediyeleri yollamasında Bizans ile müslümanlar arasındaki savaştın tesiri olmakla birlikte Hz. Peygamber (sav) döneminde başlayan sıcak ilişkileri sürdürme çabası da vardır.

3. Sâsânî Komutanı Rüstem'in Rüşvet Olarak Hediye Teklifi

Hediye ve rüşvet birbirine çok yakın kavramlardır. Neyin hediye neyin rüşvet olduğunu çoğu zaman normatif bir disiplin olan hukuk belirler ancak yerleşik teamüller ve bölgedeki hâkim örf de bu konudaki kamuoyu algısının oluşmasında etkin rol oynar. Bir kamu kudreti taşıyıcısına, karşı bir hediye almaksızın verilen hediye İslâm hukukunda en genel anlamıyla *suht* (haksız iktisap) olarak kabul edilmiştir.¹³⁶ Bu konu İslam hukuk literatüründe etraflıca ele alınmış ve hangi şartlarda kimlerin kimlerden hediye kabul edebileceği, hangi şartlarda verilen hediyelerin sahibine ya da devlete iade edilmesi gerektiği, rüşvet kastı ile verilen hediyelerin kabulü halinde terettüp eden cezai müeyyideler gibi hususlar çeşitli eserlerde detaylıca incelenmiştir. Çünkü "Hediye rüşvet ayırımı ince bir çizgidir."¹³⁷ Birçok meselede olduğu gibi bu konuda da en ince ve hassas ayarlı ölçü vicdan terazisidir.

Büyük devletler diplomaside hediye karşı tarafı etkileme, zaafalarını kullanma ve etki altına almak için zaman zaman kullanmışlardır. Nitekim Sâsânîler, Cahiliye döneminden beri yerel kabile liderlerini kendilerine değerli hediyelerle bağlamaktaydılar.¹³⁸ Aynı durum Hz. Ömer (ra) döneminde Irak Cephesinde Sâsânîlerle Kadisiye Savaşı (15/636) sırasında denenmişti. Kadisiye Savaşı'nda ordu komutanı Sa'd b. Ebû Vakkâs (ö. 55/675) öncü birliklerin komutanı olarak Zühre b. Abdullah b. Katade b. el-Haviyye'yi (ö. 15/636) görevlendirmişti. Savaştan önce Sa'd ile Sâsânî ordusu kumandanı Rüstem arasında elçiler aracılığıyla görüşmeler yapılmış, savaştan bir önceki gecenin sabahı olunca Rüstem öncü birliklerinin komutanı Zühre ile görüşmek için haber yollamıştı. Zühre ile görüşen Rüstem barış yapmak ve müslümanların geri dönmesi karşılığında ona değerli hediyeler vermeyi teklif etti. Bunu söylerken gerçek düşüncesi yerine: "Sizler daha önce bizim komşumuz idiniz. Bizler sizleri korur ve size iyiliklerde bulunurduk." diyerek Araplara

135 Hediye gönderdiği sahabiler arasında Hz. Ali (ra), Abdurrahman b. Avf ve Zübeyr b. Avvâm da vardı. Bk. Ebû'l-Fidâ İmâdüddin İsmail b. Ömer İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, (Cize: Hicr li't-Tibâa ve'n-Neşr, 1999), 8/171-172.

136 Mumcu, *Osmanlı Devletinde Rüşvet*, 188-89.

137 Emine Gürsoy Naskali, "Giriş", *Hediye Kitabı*, ed. Emine Gürsoy Naskali (İstanbul: Kitabevi, 2007), XI.

138 et-Taberî, *Târîhü'l-ümem ve'l-mülûk*, 2/169; Khalil Athamina, "İslâm Öncesi Arabistan'da Kabile Kralları (Erken Dönem Arap Kaynaklarında Melik veya Zû't-Tâc Unvanları Üzerine Bir Çalışma)", çev. İsrail Balcı, *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 18-19 (2005), 193-212.

daha önceden yaptıkları davranıştan söz etti. Zühre ise artık kendilerinin eski Araplar olmadığını, dünya için değil ahiret için çalıştıklarını söyleyerek rüşvet kabilinden teklif ettiği hediyeleri reddetti.¹³⁹

Görüldüğü gibi Hz. Peygamber (sav) döneminde başlayan diplomatik münasebetler Râşid Halifeler döneminde fetihler vasıtasıyla devam etmiştir. Hz. Ebû Bekir (ra) ve Hz. Ömer (ra) döneminde cephelerde mücadeleler devam etmiş savaşların yanında diplomatik ilişkiler de yürütülmüştür. Fakat Hz. Osman (ra) ve Hz. Ali (ra) döneminde iç mücadeleler sebebiyle diplomaside hediyeleşme açısından tespit edebildiğimiz kayda değer bir faaliyet olmamıştır.

V. Emevîlerin Diplomasisinde Hediye

İslâm tarihinde Emevîler (41-132/661-750) dönemi diplomatik ilişkilerin gittikçe arttığı ve imparatorluk seviyesinde teamüllerin uygulanmaya başladığı bir dönemdir. Emevîler döneminde devletin sınırlarının bir taraftan Kuzey Afrika'dan Horasan'a diğer taraftan da Bizans'tan Çin'e kadar uzanması, farklı devletlerle diplomatik münasebetlerin tesis edilmesini adeta zorunlu hale getirmiştir. Bu sebeple devletler arasında karşılıklı olarak birçok elçi gidip gelmiştir.¹⁴⁰ İslâm devletinin yapısının güçlenmesiyle de yerleşik diplomatik teamüller artarak önem kazanmıştır. Emevîler döneminde meydana gelen savaşlar, diplomatik ilişkilerin şekillenmesinde önemli ölçüde rol oynamış, sorunların çözümünde elçiler aktif rol almıştır.

A. Emevî Halifeleri'nin Diplomasisinde Hediye

1. Muaviye ve Bizans İmparatoru IV. Konstantinos Arasındaki Diplomatik İlişkilerde Hediye

Suriye valiliği sırasında gerek ülke içinde, gerekse Bizans'a karşı uyguladığı siyasetiyle ön planda olan Emevîlerin kurucusu Muaviye (41-60/661-680), halife olduktan sonra gücünün daha da artmasıyla Bizans ile mücadelesini de arttırdı. Muaviye'nin diplomatik ilişkileri de insani ilişkilerinde uyguladığı denge siyaseti paralelindeydi. Muaviye bu siyasetini "İnsanlarla aramda koparmadığım bir bağ vardır ki onlar ipi gerdiklerinde ben gevşetirim, onlar ipi gevşetirse ben gererim" sözleriyle ifade etmiştir.¹⁴¹

Nitekim Muaviye uyguladığı siyaset ve diplomasi sebebiyle Arapların dâhileri (Duhâtu'l-Arab) arasında zikredilmiştir.¹⁴² Muaviye, Hz. Ali'ye (ra) ve

139 İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 2/461-462; Rüstem'in benzer bir teklifi için bk. Fatih Oğuzay, "Fethedilen Bölgelerdeki Verimli Tarım Alanlarının Hulefâ-yi Râşidîn Dönemi İslâm Fetihlerine Etkisi", *Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 9 (2016), 52-53.

140 Topçuoğlu, *İslam'da Diplomatik Temsil*, 87-88.

141 İbn Abdürabbih, *el-İkdü'l-ferîd*, 5/112.

142 Zikredilen bu dört dâhi Muâviye b. Ebû Süfyân, Amr b. Âs, Mugîre b. Şu'be ve Ziyâd b. Ebîh'ten oluşmaktadır. Bk. İbn Sa'd, *Kitâbü't-Tabakât*, 2/303.

oğullarına karşı mücadelesinde Arap dâhileri arasında zikredilen ve Hz. Peygamber'in (sav) elçilerinden olan Amr b. As'ın da desteğini sağlamıştı. Amr b. As aynı zamanda Muaviye'ye danışmanlık da yapmıştı. Muaviye, Hz. Ali (ra) ile mücadelesinin sürdüğü sıkıntılı bir süreçte Bizans İmparatoru'nun Şam'a saldıracağına dair istihbarat aldığı anda Amr b. As kendisine tavsiye olarak Bizans İmparatoruna Rum cariyeler, altın ve gümüş ile birlikte nitelikli Bizans eşyalarından oluşan hediyeler sunmasını ve onlarla saldırmazlık antlaşması yapmasını söylemişti.¹⁴³

Bizans'a karşı 47. (667) yılda ayaklanan Armeniakon (Amasya) teması strategosu¹⁴⁴ Saborios, General Sergios'u elçisi olarak Dımaşk'a Muaviye'nin huzuruna göndererek Bizans imparatoruna karşı Muaviye'den yardım istedi. Karşılığında Bizans'a düzenleyeceği seferlerde Muaviye ve ordusuna yardımcı olacağına dair söz vermektedir. Bunun üzerine, İstanbul'da devlet işlerini, II. Konstans adına yürütmekte olan oğlu IV. Konstantinos, mabeyncisi Andrew'i çeşitli hediyelerle Muaviye'ye elçi olarak göndermiş ve kendilerine isyan eden Saborios'a yardım etmemesini istemişti. Tarihçi Theophanes (ö. 201/817), Muaviye'nin elçilerin yardım isteklerine karşı açıkça "İkiniz de benim düşmanımsınız. Bana hanginiz daha çok şey verirse onun tarafını desteklerim." dediğini aktarmaktadır. Muaviye ise kendisine daha çok şey vadettiği anlaşılan isyancı Saborios'un tarafını tutmuş ve onu desteklemek için Fedâle b. Ubeyd (ö. 53/673) kumandasında bir ordu sevk etmiştir. Ancak bu sırada Saborios'un elçisi Sergios, imparatorun askerleri tarafından yolda pusuya düşürülerek öldürülmüştür.¹⁴⁵ Muaviye her ne maddi olarak en fazla yararı olanı destekleyeceğini söylese de diplomatik hediyelerin etkisinde kalmayarak devletin çıkarları çerçevesinde politika izlediği anlaşılmaktadır. Muhtemelen Muaviye'nin bir diğer amacı da Saborios'u destekleyerek İstanbul'un fethi için Bizans İmparatorluğu'nu zayıflatmayı düşünmüş olmasıdır.

Muaviye dönemindeki diğer bir diplomasi faaliyeti de İstanbul kuşatmasından sonradır. 49. (670) yılda Bizans başkentinin yakınında bulunan Kapıdağ yarımadasını ele geçirerek askeri hareketler için önemli bir mevki elde etmiş olan Muaviye, 51. (672) yılda İzmir'i fethetmiş ve 53. (674) yılda İstanbul surlarına yaklaşmıştı. Müslümanlar 57 (678) yılına kadar dört yıl süreyle İstanbul'u kuşatma altında tutmuştu. Fakat süreç tersine işlemiş müslümanlar Bizans askerlerine karşı ağır kayıplar vererek geri çekilmek zorunda

143 *el-İmâme ve's-siyâse*, nşr. Ali Şîrî, (Beyrut: Dârü'l-Edvâ, 1990), 1/117-118.

144 Bizans döneminde idari bölgelere thema, themaların yöneticilerine ise strategos denirdi. Bk. İlber Ortaylı, *Türkiye Teşkilat ve İdare Tarihi*, (İstanbul: Cedit Yayınevi, 2008), 39-40; Averil Cameraon, *Bizanslılar*, çev. Özkan Akpınar, (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2015), 99;

145 Olayın detayları için bk. Theophanes, *The Chronicle of Theophanes*, (Philadelphia: University of Pennsylvania, 1982), 48-49; Avcı, *İslâm-Bizans İlişkileri*, 69-70.

kalmıştı. Aynı zamanda Anadolu'daki İslâm ordusu da bozguna uğramıştı. Diğer taraftan Lübnan'daki Amanos dağlarında yaşayan ve müslümanların saldırılarını durdurabilme umuduyla Bizanslılar tarafından kışkırtılıp isyan etmiş olan hristiyan Merdailer¹⁴⁶ de Muaviye'yi zor durumda bırakmıştı. Bizans lehine gelişen şartlar karşısında Muaviye, barış istemekten başka çare bulamadı ve bu amaçla bir elçilik heyetini imparatora gönderdi. Heyetin başkanlığını 38. (659) yılda II. Konstans'la barış anlaşması için gönderilmiş olan Phanakis er-Rûmî yapmaktaydı.¹⁴⁷

Elçilerle görüşen imparator IV. Konstantinos, maharetli bir diplomat ve tercübeli bir devlet adamı olan asilzâde John Pitzigaudis'i barış şartlarını müzakere etmek üzere elçilerle birlikte halifeye gönderdi. İmparatorun elçisi, halife Muaviye tarafından ileri gelen devlet ricalinin de hazır bulunduğu görkemli bir törenle karşılandı. Uzun süren barış görüşmelerinden sonra anlaşma sağlandı. Otuz yıl süreyle geçerli olacak bu anlaşmaya göre Muaviye, imparatora yıllık 3.000 dinar, 50 savaş esiri ve 50 Arap atı vermeyi taahhüt ediyordu. Her iki tarafın rızasına uygun olarak yapılan anlaşma sonunda Bizans elçisine Emevî sarayında birçok değerli hediyeler verilerek Bizans'a uğurlanmıştır. Siyasi açıdan zor duruma düşen Muaviye, Bizans İmparatoru'na hediyeler yollamış ve bu zor süreci diplomatik hamleleriyle atlattır.¹⁴⁸

2. Muaviye ve Ömer b. Abdülaziz'in Diplomatik Faaliyetleri ile İlgili Benzer Hediye Rivayeti

İbn Abdürabbih'in (ö. 328/940) *el-İkdü'l-ferîd* adlı eserinde rivayet edildiğine göre Hind Hükümdarı, Halife Ömer b. Abdülaziz'e (98-101/717-720) kendi gücü ve saltanatını övdüğü diplomatik bir mektup göndermiş ve mektupta ona bir de hediye yolladığını bildirerek "Allah'a hiçbir şeyi ortak koşmayan Arapların kralı" olarak nitelediği Ömer b. Abdülaziz'den kendisine İslâm'ı bildirecek ve öğretecek birini göndermesini istemiştir. İbn Abdürabbih'in bildirdiğine göre Hind Hükümdarı'nın gönderdiği bu hediye bir kitaptı. Fakat kitabın ne ile ilgili olduğu veya akabinde ne gibi diplomatik yazışmaların olduğu ile ilgili bir bilgi yoktur.¹⁴⁹

Bu rivayetin biraz daha değişmiş şekli ise İbn Abdürabbih'ten yaklaşık iki asır sonra yaşamış olan Reşid b. Zübeyr'in eserinde geçmektedir. Reşid b. Zü-

146 Mustafa Fayda, "Cerâcime", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, erişim: 28 Temmuz 2019, <https://islamansiklopedisi.org.tr/ceracime>.

147 Ebü'l-Hasan Ali b. Hüseyin b. Ali el-Mes'ûdî, *Mürûcû'z-zeheb ve me'âdinü'l-cevher*, nşr. Kemâl Hasan Mer'î, (Beyrut, Mektebetü'l-Asriyye, 2005), 1/248.

148 Theophanes, *The Chronicle of Theophanes*, 48-49; Casim Avcı, *İslâm-Bizans İlişkileri*, 71-72.

149 İbn Abdürabbih, *el-İkdü'l-ferîd*, 2/71-72.

beyr'in *Kitâbü'z-zehâ'ir ve't-tuhaf* (ö. V/XI) adlı eserinde Çin İmparatoru ile Halife Muaviye arasında diplomatik yazışma ve hediye hakkında bilgi verilir. Onun anlatısı yukarıda bahsedilen rivayetle birçok noktada benzeşmektedir. Rivayete göre Çin İmparatoru Muaviye'ye tıpkı yukarıda bahsedilen mektuptaki ifadelere haiz diplomatik bir mektup yazmış ve bu mektupta Muaviye'yi "Allah'a ibadet eden ve ona hiç bir şeyi şirk koşmayan Arap Kralı" olarak nitelemiştir. Ayrıca mektupta ona çok değerli bir hediye gönderdiğini Muaviye'den de kendisine peygamberlerinin haram ve helallerini bildirip açıklayacak bir kimse göndermesini istemiştir. Bu mektubun ardından Reşid'in bildirdiğine göre gönderilen değerli hediye kimya ve fen ile ilgili bir kitaptı. Söylendiğine göre bu kitap Muaviye'den sonra Halid b. Yezid b. Muaviye'ye geçmiş, o da bu kitaba göre büyük deneyler yapmıştı.¹⁵⁰ Her ne kadar iki farklı rivayet olsa da rivayetlerde diplomatik açıdan hediye yollanması ayrıca İslâm halifesinden kendilerine İslâm'ı anlatacak bir kişinin gönderilmesinin istenmesi önem taşımaktadır. Bununla birlikte İbn Abdürabbih'in eserinin daha erken tarihli olmasıyla beraber Muaviye ile ilgili olan rivayette onunla ilgili övgü içeren ve dinî açıdan anlamlı ifadelerin olması dikkat çekicidir.

3. Abdümelik b. Mervan'ın Bizans İmapratoru II. Justinianos ile Diplomatik İlişkilerinde Hediye

Dördüncü Emevî halifesi Mervân b. Hakem'in 65. (685) yılda vefatı üzerine veliaht Abdümelik b. Mervan (65-85/685-705) Dımaşk'ta hilâfet makamına geçti. Fakat hilafete geldiğinde sadece Suriye ve Mısır eyaletleri onun hâkimiyetini tanıdı. Hicaz ve Irak eyaletleri Abdullah b. Zübeyr'in (ö. 73/692) hâkimiyetinde bulunuyordu. Abdullah b. Zübeyr ise Medine'den çıkarak Filistin civarına kadar gelmişti. Mısır'a kadar bütün Kuzey Afrika Emevîler'den kopmuştu.¹⁵¹

Genç yaşta Bizans tahtına çıkmış olan II. Justinianos (685-695), halifenin Muhtar es-Sekafî (ö. 67/687) ve Abdullah b. Zübeyr (ö. 67/687) gibi iç problemlerle uğraşmasını fırsat bilerek babasının yaptığı anlaşmayı bozmuş ve hristiyan Merdailer'in de içerisinde yer aldığı bir orduyu Suriye'ye göndermiş ve Antakya kısa bir süre içinde Bizans askerleri tarafından işgal edilmişti. Bu arada Amr b. Sa'id el-Emevî (ö. 70/690) de Dımaşk'ta halifelik iddiasıyla ayaklanmıştı. Bizans İmparatoru ise bu kargaşada Massîsa'ya kadar gelmişti.¹⁵²

150 Reşid b. Zübeyr, *ez-Zehâ'ir ve't-tuhaf*, 3.

151 Avcı, *İslâm-Bizans İlişkileri*, 75-76; Fatih Erkoçoğlu, *Emevi Devleti'nin dönüm noktası Abdümelik b. Mervan: (65-86 / 685-705)* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 2011), 141;

152 el-Belâzürî, *Ensâbü'l-eşrâf*, 7/41-43; Theophanes, *The Chronicle of Theophanes*, 61; el-Mes'ûdî, *Mürûcü'z-zeheb*, 3/81-82;

Bu kargaşa ortamı karşısında halife diplomatik girişimlerde bulunarak, Humeyd b. Hureys el-Kelbî ile Kureyb b. Ebrehe el-Himyerî'yi kıymetli hediyelerle birlikte Bizans İmparatoru'na elçi olarak göndererek Muaviye döneminde olduğu gibi barış yapmak istediğini bildirdi. İmparator onun gönderdiği hediyeleri kabul etmiş ve yapılan görüşmeler sonucunda II. Justinianos'un gönderdiği elçi Pavlos ile Abdülmelik arasında on yıl geçerli bir anlaşma imzaladı. Daha önce Bizans'a ödenen haraca ek olarak İrminiyye, İberia (Gürcistan) ve Kıbrıs vergileri iki devlet arasında eşit olarak paylaşılacaktı. Buna karşılık imparator da Merdailer'i Bizans'ın iç kısımlarına yerleştirecekti. Ayrıca imparator bazı Rumları da anlaşmanın güvencesi olarak rehine bırakmayı kabul ediyordu. Bu diplomatik hediye ve anlaşmanın akabinde ise halife gücünü ve dikkatini iç isyanlar ve vilayetleri hâkimiyeti altına almaya yoğunlaştırma fırsatı bulmuş ve hâkimiyetini sağlamlaştırmıştır.¹⁵³

4. Velid b. Abdülmelik ve Bizans İmparatoru II. Justinianos Arasındaki Diplomatik İlişkilerde Hediye

Emevîler döneminde müslümanlarla Bizanslılar arasında mimari alanda gerçekleşen ve malzeme yanında insan unsurunu da kapsayan diplomatik münasebetler, halife Velid b. Abdülmelik (85-95/705-715) dönemine rastlamaktadır. Konuyla ilgili rivayetler bazı farklılıklar içermekle birlikte rivayetlerdeki ortak nokta, Velid b. Abdülmelik'in, Bizans İmparatoru II. Justinianos'a mektup yazıp Şam'a Emevî Camii'nin inşası veya başka rivayetlere göre Mescid-i Nebevî'yi genişletme çalışmaları için yardım istemesi ve imparatorun da bu duruma olumlu cevap vererek inşaat için değerli hediyeler ve işçiler yollamasıdır. Taberî'nin 88. (707) yıl olayları arasında zikrettiği bu diplomatik ilişkilere göre ise, vali Ömer b. Abdülaziz'e Mescid-i Nebevî'yi genişletme emri veren Velid b. Abdülmelik, aynı zamanda Bizans İmparatoru'na da mektup yazarak yardım istemişti. Bu istek üzerine imparator hediye olarak 100.000 miskal altın, 100 usta ve 40 yük mozaik göndermiş, Velid de bu hediyeleri Ömer b. Abdülaziz'e inşaat çalışmalarında kullanması için ulaştırmıştır.¹⁵⁴

153 el-Belâzürî, *Ensâbü'l-eşrâf*, 7/41-43; Theophanes, *The Chronicle of Theophanes*, 61; el-Mes'ûdî, *Mürûcû'z-zehab*, 3/81-82; Avcı, *İslâm-Bizans İlişkileri*, 75-76; Fatih Erkoçoğlu, *Emevi Devleti'nin dönüm noktası Abdülmelik b. Mervan: (65-86 / 685-705)* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 2011), 141;

Hakkı Dursun Yıldız, "Abdülmelik b. Mervân", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, erişim: 10 Ağustos 2019, <https://islamansiklopedisi.org.tr/abdulmelik-b-mervan>.

154 et-Taberî, *Târîhü'l-ümem ve'l-mülûk*, 6/243-246; Rivayetlerdeki farklılıklar ve kritiği için bk. Andreas Kaplony, *Konstantinopol und Damaskus*, 168-173.

Avcı, *İslâm-Bizans İlişkileri*, 212-217.

5. Hişâm b. Abdülmelik ile Bizans İmparatoru III. Leon'un Diplomatik İlişkilerinde Hediye

Yirmi yıla yakın bir süre Emevî halifeliği yapmış olan Hişâm b. Abdülmelik'e (105-125/724-744) halifeliğinin 7. (112/730) yılında Bizans İmparatoru III. Leon tarafından Mısırlı Kasimo değerli hediyelerle elçi olarak gönderildi. Hediyelerle halifenin huzuruna çıkan elçi halifeden Mısır'daki hristiyanlar için bazı isteklerde bulundu. Bu istek çerçevesinde Kasimo, Mısır'ın müslümanların fethinden sonra Melkîlere ait kiliselere el koyan Ya'kûbîler'den alınarak iadesinin sağlanmasını istedi. Durumu inceleyen halife Melkîlerin haklı olduğuna hükmederek Ya'kûbîler'in gasb ettiği kiliselerin Melkîlere iadesini emretti. Bu çerçevede Beşâre kilisesi Melkîlere geri verildi. Ayrıca elçi Kasimo Bizans tarafından İskenderiye'de merkezi bulunan Mısır Melkî kilisesinin başına getirildi.¹⁵⁵

6. II. Velid ile Bizans İmparatoru V. Konstantinos'un Diplomatik İlişkilerinde Hediye

Bizans İmparatorluğu içinde yaşadığı taht kavgaları sebebiyle Muaviye döneminde onun desteğini sağlamak için diplomasi ve hediye kullandığı gibi II. Velid döneminde de halifenin desteğini almak için diplomasi ve hediye kullanmak istedi. II. Velid döneminde (125-126/743-744) Bizans'ta iç karışıklıklar yaşanmaktaydı. III. Leon'a taht mücadelesinde Armenia teması strategosu iken destek vermesi sayesinde imparatorun kızıyla evlendirilen Opsikion teması komesliğine yükseltelen Artabasdos, III. Leon'dan sonra tahta geçen kayınbiraderi yeni imparator V. Konstantinos'a (741-775) karşı elde ettiği güçle taht mücadelesine girişti. Artabasdos, müslümanlarla savaşmak üzere 124. (742) yılda Opsikion temasından geçmekte olan imparator V. Konstantinos'u pusuya düşürerek onu Amorion'a kaçmaya mecbur bıraktı. Ayrıca Artabasdos fırsattan istifade ederek aynı sene içinde İstanbul'a gitmiş, imparatorun vekili Theophanes Monotios'u yanına çekerek Bizans patriği Anastasios'un elinden imparatorluk tacını da giymeyi başardı.

İmparator V. Konstantinos taht mücadelesini bırakmayarak Artabasdos'un üzerine giderek askerlerini 125. (743) yılda yenerek İstanbul'da hâkimiyetini tekrar sağlamıştı. İmparator V. Konstantinos, Artabasdos ile arasında süren bu mücadele döneminde güvendiği adamlarından olan Andreas'ı, Artabasdos da kendi adamlarından olan Gregorios'u kıymetli hediyeler-

155 Saîd b. Bitrik, *et-Târîhü'l-mecmû ale't-tahkîk ve't-tasdîk*, Beyrut: Matbaatü'l-Abâi'l-Yesuiyyîn, 1909), 45-46; Ebü'l-Abbâs Takiyyüddin Ahmed b. Ali b. Abdülkâdir Makrîzî, *el-Mevâiz ve'l-i'tibâr bi zikri'l-hitati ve'l-âsâr*, (Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1997) 4/409-410; Avcı, İslam-Bizans İlişkileri, 84.

le birlikte halife II. Velid'e elçi olarak göndererek birbirlerine karşı verdikleri mücadelede halifenin dostluğunu ve desteğini kazanmak istedi. Kaynaklarda II. Velid'in elçilere nasıl bir cevap verdiği veya ne şekilde görüşme olduğuna dair bilgiler yer almamaktadır. Bununla beraber bu süreçte müslümanların Bizans üzerine akınlar yaptığını dair bilgiler bulunmaktadır. II. Velid, kardeşi Ğamr b. Yezid komutasında İslâm orduları akınlar yapması için görevlendirmiştir. Yani müslümanlar Bizanstaki bu iç karışıklığı değerlendirerek askerî faaliyetlerine devam etmiştir.¹⁵⁶

B. Bazı Emevî Vali ve Komutanlarının Diplomasinde Hediye

Emevîler döneminde valiler ve komutanlar, adem-i merkezîyetçi bir yönetim anlayışının yansıması olarak, halifelerden aldıkları çok geniş yetkilerle büyük toprakları adeta birer hükümdar gibi yönetiyorlardı. Hatta Haccâc b. Yusuf es-Sekafî (ö. 95/714) gibi vali ve komutanlar, görev yaptıkları dönemde halifelerden daha ön plandaydılar. Böylesine kudretli ve geniş yetkileri haiz valiler sınır boylarında komşu devletlerle hükümdar gibi diplomatik faaliyetlerde de bulunabiliyorlardı.

1. Abdullah b. Ümeyye'nin Türk Hükümdarı Rutbil ile Diplomatik İlişkilerinde Hediye

Ümeyye b. Abdullah b. Halid b. Esid (ö. 87/106), Horasan'a 74. (690) yılda vali olarak atanmıştı. O, Kirman'a varınca oğlu Abdullah b. Ümeyye'yi Sicistan'a vali olarak görevlendirdi. Abdullah, Sicistan'a varınca Horasan bölgesindeki Türklerin hükümdarı Rutbil buraya saldırdı. Rutbil normalde müslümanlardan çekiniyordu. Vali Abdullah, Büst bölgesine gelince Rutbil validen barış istedi ve bir milyon dirhem vermeyi teklif etti. Ayrıca Rutbil bir takım değerli hediyeler ve köleler göndererek ilişkileri diplomatik yoldan çözmeyi denedi. Vali Abdullah ise onun gönderdiği hediyeleri kabul etmeyerek barış yapmayacağını bildirdi. Fakat Abdullah idarî ve askerî işler noktasında tecrübesizdi. Teklifi kabul edilmeyen ve hediyeleri reddedilen Rutbil geri çekilerek bölgeyi boşalttı ve iç bölgelere kadar gitti. Bütün yolları ve geçitleri tuttu. Bu sefer zor durumda kalan vali Abdullah, Rutbil'den kendisine ve müslümanlara yol vermesini, buna karşılık ondan bir şey almayacağını söylediye de Rutbil bunu kabul etmeyerek barışmak amacıyla üç yüz bin dirhem almayı kabul etmesini ve kendisi hükümdar olduğu sürece savaş açmayacağına ve hiç bir tarafı yakıp yıkmayacağına dair emân yazıp vermesi halinde barış yapmayı kabul edeceğini bildirdi. Abdullah onun bu istediğini kabul etmek

156 Theophanes, *The Chronicle of Theophanes*, 105-107; et-Taberî, *Târîhü'l-ümem ve'l-mülûk*, 7/227; Agobios b. Kostantin el-Menbicî, *el-Müntehab min Târîhi'l-Menbicî* Trablus: Dârü'l-Mansur 1986), 94. Avcı, *İslam-Bizans İlişkileri*, 86.

zorunda kaldı. Halife Abdülmelik b. Mervan, Abdullah'ın diplomatik faaliyetlerini başarısız buldu ve onu valilikten azletti.¹⁵⁷

2. Kuteybe b. Müslim'in Çagâniyân ve Çin İmparatoru ile Diplomatik İlişkilerinde Hediye

Emevîler döneminde Horasan valileri Ceyhun nehrini geçerek birçok akınlar gerçekleştirmiş, İslâm'ı bölgede yaymışlar ve Çagâniyân¹⁵⁸ bölgesine kadar ilerlemişlerdi. Çagâniyân hükümdarı Tîş (Bîş) el-A'ver bölgedeki yerel güçler olan Aharûn ve Şûmân hükümdarlarının saldırıları sebebiyle, onlara karşı Mâverâünnehir bölgesinin büyük çoğunluğunu fetheden Emevîlerin meşhur Horasan valisi Kuteybe b. Müslim'den (ö. 96/715) yardım istemişti. Bu fırsatı değerlendiren Kuteybe, ordusuyla beraber Çagâniyân'a geldi. Çagâniyân hükümdarı Kuteybe'yi törenle karşılayarak ona kıymetli hediyeler takdim etmiş şehrin altın anahtarlarını ona teslim ederek itaatini arz etmişti. Kuteybe de daha sonra Aharûn ve Şûmân üzerine yürüdü ve onlar da onunla anlaşma yapmak zorunda kaldılar.¹⁵⁹ Böylece halkının çoğunluğu Budist olan Çagâniyân bölgesi 86. (705) yılda İslâm hâkimiyetine girmiş oldu. Çagâniyân hükümdarı diplomatik ilişki ve hediyeler vasıtasıyla Kuteybe'ye bağlılığını ifade etmiş, Kuteybe de bölgeye yönelik askerî planları ile uyum sağladığı için Çagâniyân hükümdarına yardım etmiştir. Netice itibariyle Çagâniyân düşmanlarına karşı üstün gelmiş ve bölge İslâmlaşmıştır.

Horasan valisi Kuteybe b. Müslim 96. (715) yılda İslâm topraklarına Çin şehirlerinin en yakınlarından olan Kaşgar ahalisi ile savaşmış, gönderdiği orduyla pek çok ganimet ve esir elde etmişti. Kuteybe onları bağışlamış, Çin yakınlarına kadar ulaşmıştı. Bunun üzerine Çin İmparatoru, Kuteybe'ye bir elçi göndererek kendilerini ve dinlerini tanıtacak kıymetli kimseler göndermesini istemiş, Kuteybe de güzel görünümlü, hitabeti güzel, güçlü, akıllı ve dindar kimselerden on kişi seçmiş ve onları en güzel şekilde teçhiz ederek imparatora göndermişti. Kuteybe elçi heyetine imparatorun huzuruna girdiklerinde kendisine komutanlarının, Çin ülkesine ayak basmadıkça, hâkimiyetlerine son vermedikçe ve haraçlarını toplamadıkça buradan ayrılmayacağına dair yemin ettiğini bildirmeleri talimatını vermişti.

157 Ebü'l-Abbâs Ahmed b. Yahyâ b. Câbir el-Belâzürî, *Fütûhu'l-büldân*, nşr. Abdullah Enîs et-Tabbâ' & Ömer Enis et-Tabbâ', (Beyrut: Müessesetü'l- ma'ârif, 1987), 561-562; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 4/368-369.

158 Günümüzde Özbekistan'ın Surhanderya vadisine denk düşen bölgedir. İslâm tarihi kaynaklarında ise Sagâniyân olarak geçmektedir. Bk. Ziya Musa Bunyatov, "Çagâniyân", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, erişim: 20 Temmuz 2019, <https://islamansiklopedisi.org.tr/caganiyan>.

159 el-Belâzürî, *Fütûhu'l-büldân*, 590; et-Taberî, *Târîhu'l-ümem ve'l-mülûk*, 6/424-425; İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 4/323.

Kuteybe'nin diplomatik heyeti üç gün boyunca imparatorun huzuruna gidip gelerek imparatorun nüfuz ve saltanatının gücünü görmelerini sağladıktan sonra dördüncü gün akşam olunca imparator, heyetin başkanını çağırttı. Heyet başkanına, kendi nüfuz ve saltanatlarının büyüklüğünü gördüklerini, müslümanları yok edecek bir gücü olduğunu söyledi. Kumandanlarına çekip gitmesini söylemelerini yoksa üzerlerine bir ordu göndereceğini söyledi. Elçi ise müslümanların askerlerinin bir ucunun Çin'de bir ucunun da Afrika'da olduğunu ve ölümden korkmadıklarını söyledi. Ayrıca Kuteybe'nin onlara imparatora bildirmesini istediklerini de anlattı. Çin İmparatoru ise onun yeminini yerine getirmesini sağlayacağını söyleyerek üzerine basması için toprak, mühürlemek için oğullarından birkaçını göndereceğini ve onu hoşnut edecek bir cizye göndereceğini söyledi. İmparator ayrıca Kuteybe'ye hediyeler ile birlikte dört genç gönderdi, ayrıca heyettekileri de hediyeler vererek mükâfatlandırdı. Heyet hediyelerle birlikte Kuteybe'ye geldiler. Kuteybe hediyeleri ve cizyeyi kabul etti, gençleri mühürledi¹⁶⁰ geri yolladı ve toprağı da çiğnedi.¹⁶¹ Bir başka rivayete göre ise Kuteybe Çin İmparatoru'na haber göndererek onu İslâm'a davet etti. Hükümdar ondan korkarak çokça hediye ve armağanlar gönderdi. Kuvvetli ve büyük bir orduya sahip olmakla birlikte Kuteybe'den sulh istedi. Çünkü o bölgedeki birçok hükümdar, Kuteybe'den korktuklarından dolayı ona haraç ödüyorlardı.¹⁶² Her iki rivayete göre de Çin İmparatoru her ne kadar güçlü bir ordu ve saltanata sahip olsa da Kuteybe gibi güçlü bir komutanla savaşı göze alamamış, diplomatik faaliyetlerle birlikte hediyeler yollayarak sorunu çözmek istemiştir. Aynı şekilde Kuteybe de hediyeleri kabul ederek sorunu diplomatik açıdan çözmüştür.

3. Musa b. Nusayr'ın Diplomasisinde Hediye

Emevî halifesi Velid b. Abdülmelik (705-715) döneminde, Kuzey Afrika'daki Ersaf Kalesi'nin komutanı Afrika sahilinin bazı kesimlerine baskınlar yaparak müslümanlara zarar veriyordu. İfrikiyye valisi olan ve bölgede fetihler için mücadele içinde olan Musa b. Nusayr (ö. 98/717) durumu haber alınca, onu öldüreceğine dair yemin etti. Musa b. Nusayr bir müddet bekledikten sonra adamlarından birini çağırarak ona gizli bir görev verdi. Kendisine bir heybe vererek adı geçen bölgeye gitmesini ve orada bir kilise göreceğini söyledi. Rumların o kiliseyi bayramları için hazırladıklarını söyleyerek gece olunca heybeyi kilise yakınlarına bir yere bırakmasını söyledi. Musa'nın gönderdiklerinin içinde ipek işlemeli kumaştan yapılmış çadır ile Arap diyarına ait güzel hediyeler vardı. Bunların yanında sanki kendisine

160 Anlaşıldığına göre mühürlemekten kastedilen fiziki olarak onlar üzerinde iz bırakarak üstünlük ve zafer gösterisinde bulunmak istenmiştir.

161 İbnü'l-Esîr, *el-Kâmil*, 5/5-7.

162 İbn Kesîr, *el-Bidâye ve'n-nihâye*, 13/228.

yazılan bir mektuba cevap niteliğinde Rumca yazılmış bir mektup da vardı. Mektup güya Musa'dan emân dileyen ve bunun karşılığında Rumların sınırlarını bildirmeyi teklif eden bir mektuba cevaben yazılmıştı. Mektubun sonunda Musa'nın emân verdiği yazıyordu ve altında da mührü vardı. Görevli yola çıktı ve Musa'nın emri üzere heybeyi kilise yakınına bırakarak Musa'ya geri döndü. Rumlar Musa'nın gönderdiği heybeyi bulunca canları sıkılarak durumu bölgenin yöneticisine bildirdiler. Yönetici heybenin içindekileri aldı. Hediyeleri ve mektupları görünce bundan endişelendi ve kendisinin de bağlı olduğu hükümdara gönderdi. Hükümdar mektubu okuyunca gerçek olduğuna kanaat getirerek Ersaf Kalesi'ne bir komutan göndererek kale idaresini teslim almasını emretti ve Afrika sahillerine baskın yapan kale komutanının öldürülmesini istedi. Komutan verilen emri yerine getirdi. Böylece Musa b. Nusayr hediye diplomatik bir hile olarak kullanarak müslümanlara zarar veren komutanı ortadan kaldırmış oldu.¹⁶³

4. Mervan b. Muhammed'in Diplomasisinde Hediye

Hişâm b. Abdülmelik (105-125/724-743) döneminde Kafkas cephesinde Hazarlarla yoğun bir mücadele yaşıyordu. Halife Hişâm kardeşi Mesleme b. Abdülmelik'in (ö. 121/739) yerine el-Cezire, İrminiye ve Azerbaycan valiliğine 114. (732) yılda¹⁶⁴ kendisinden sonra halife olacak olan Mervan b. Muhammed'i (ö. 132/750) atadı. Mervan'ın babası Muhammed de el-Cezire ve İrminiye'de uzun yıllar valilik yapmıştı. Hazarlarla uzun süren mücadelede her ne kadar müslümanlar zaferler elde etseler bile Hazarların toparlanarak tekrar saldırımları sebebiyle müslümanların mutlak bir zafere ulaşması mümkün olmuyordu. Vali Mervan, topladığı güçlü ordu ve izlediği taktikler sayesinde Hazarları yenilgiye uğrattı. Çaresiz kalan Hazar Meliki vali Mervan b. Muhammed'e elçiler yolladı ve onun galip geldiğini kabul ettiğini, valinin ne istediğini sordu. Mervan ise elçiye, Hazar Hakanı'nın müslüman olmasını istediğini ya da onu öldürüp krallığını başkasına vereceğini bildirdi. Elçi, Mervan'dan cevap için üç gün de mühlet istedi. Üç günlük mühletin ardından Hazar Hakanı, İslâm'ı kabul ettiğini elçilerle bildirdi. Ayrıca onunla birlikte ailesinden ve halkından birçok kimse de müslüman oldu. Mervan da onu İslâm kardeşi kabul ederek krallığının başında bıraktı. Ayrıca Hazar Hakanı'nın kendisine verdiği hediyeleri kabul etti. Bu diplomatik ilişkiler ve hediyelerin akabinde Hazarlarla müslümanlar arasındaki ilişkiler dostane bir şekilde devam etmiştir.¹⁶⁵

163 *el-İmâme ve's-siyâse*, 1/84-85.

164 *et-Taberî, Târîhü'l-ümem ve'l-mülûk*, 7/90.

165 *İbn A'sem el-Kûfî, el-Fütûh*, 4/282-291.

VI. Sonuç

Hız. Peygamber (sav) zamanındaki diplomatik faaliyetler çoğunlukla İslâm daveti için gönderilen elçilerden oluşurken Râşid Halifeler zamanında ve bilhassa Emevîler döneminde gerçekleşen fütûhatla birlikte çevre devletlerle komşuluk ilişkileri tesis etmek zorunluluğu hâsıl olmuş, buna bağlı olarak da İslâm diplomasisi güçlenmiş ve kurumsallaşmıştır.

Hız. Peygamber (sav) diplomatik ilişkiler çerçevesinde kendisine gönderilen hediyeleri genellikle nezaket gereği kabul etmiştir. Hız. Peygamber'in (sav) elçiler göndermeye başladığı Hudeybiye anlaşmasından sonra müslüman olmayan liderlere elçilerle birlikte hediye gönderdiğine dair kaynaklarda bilgiye rastlanmamıştır. Devlet liderlerinden Habeş Necâşîsi, Bizans İmparatoru, Sâsânî Kısırâsı, Hind Racası ve Mısır Mukavkısı'nın hediyeler yolladığına dair bilgiler yer almakta, Hız. Peygamber'in (sav) ise bu liderlerden sadece müslüman olan Habeş Necâşîsi'ne hediye yolladığına dair bilgi vardır. Yerel liderlerden ise Yemen valisi Bâzân, Himyer kabilesi lideri, Gassânî hükümdarı, Umân valisi, Gassânî emiri, Yemâme lideri, Dûmetülcendel lideri, Eyle lideri ve Nestûrî kilisesi patriğinin hediye yolladığına dair rivayetler bulunmakta, Hız. Peygamber'in (sav) ise bu liderlerden müslüman olan, Himyer kabilesi liderinin ve Umân valisinin hediyelerine karşı hediye takdim ettiğine dair bilgiler bulunmaktadır.

Hız. Peygamber'in (sav) gayrimüslim olarak anlaşma yaptığı yerel liderlerden Dûmetülcendel lideri ve Eyle lideriyle kendisine hediye sunmalarına karşılık onun da hediye sunduğuna dair bilgiler bulunmaktadır. Gayrimüslim yerel liderlere hediye yolladığına dair tek bilgi ise Yemen valisi Bâzân'a elçiyile hediye yolladığına dair bilgidir. Bâzân ise bu olaydan kısa bir süre sonra müslüman olmuştur. Bu bilgilerden yola çıkarak Hız. Peygamber'in (sav) kendisine gönderilen her diplomatik hediye hediye ile karşılık vermediğini, sadece müslüman olan liderlere ve Bâzân istisna olmakla birlikte anlaşma yaptığı gayrimüslim liderlere hediye verdiğini görmekteyiz.

Genel itibariyle ülkeler arası gönderilen diplomatik hediye türlerini incelediğimizde coğrafya ve iktisadi gelişmişlik faktörlerinin etken olduğunu görmekteyiz. Hediye gönderildiği ülkedeki yük ve yaban hayvanları, yerelde dokunan kumaş, kıyafet ve halılar, imal edilen seramik, cam ve deri mamulleri, misk ve kokular, nadide mücevherler ve kıymetli madenler zikredilebilir. Asil Arap atlarının, murassa kılıçların, kıymetli taşlarla süslü hançer, mızrak ve zırh gibi savaş malzemelerinin karşılıklı hediyeleşmede tercih edildiğini görmekteyiz. Zencefil, bal ve benzeri uzun yol ve farklı iklim koşullarına dayanıklı yiyecek maddelerinin de zaman zaman ülkeler arası diplomatik ilişkilerde armağan olarak gönderildiğine kaynaklarda rastlamaktayız. Hedi-

ye gönderilen ülkedeki ilmi seviyeyi bir üstünlük vesilesi olarak karşı tarafa hissettirmek amacıyla fen ve kimya kitapları nadiren de olsa gönderilmiştir.

Hz. Peygamber'e (sav) gelen hediyelere baktığımızda genellikle köle ve cariyelerin yanı sıra giyecek, yiyecek ve maddi değeri haiz metalar ve paralar olduğu görülmektedir. Hz. Peygamber'e (sav) gayrimüslim liderlerin gönderdiği hediyeler Hz. Peygamber'de (sav) onlara karşı herhangi bir müsamaha ya sebep olmamış, mücadelesine devam etmiştir.

Râşid Halifeler ve Emevîler döneminde ise İslâm devletinin sınırlarının genişlemesiyle birçok devletle komşu olunmuş ve bu devletlerle diplomatik ilişkiler de kimi zaman lehte kimi zaman aleyhte devam etmiştir. Bu ilişkilerde bir iyi niyet ve barış göstergesi olarak hediyeleşme diplomatik araç olarak kullanılmıştır. Özellikle Muaviye'nin diplomasiyi başarılı bir şekilde yürüttüğünü ve hedeflerine ulaşma noktasında karşısına çıkan engelleri savaşta ziyade diplomatik yollarla aştığını görmekteyiz. Böylece bazı sıkıntılı süreçler diplomasi ve hediyeler aracılığıyla yumuşatılmıştır. Bununla birlikte özellikle Emevîler döneminde İslâm devletinde vali ve komutanlar da inisiyatif olarak komşu devletlerle diplomatik ilişkiler geliştirmiş ve diplomaside hediyeyi sıkça kullanmışlardır. Fakat bu dönemde gerçekleştirilen hediyeleşmelerde genellikle hediyelerin ne olduğu kaynaklarda detaylıca zikredilmemiş, değerli oldukları bildirilmiştir.

Bu çalışmada, İslâm diplomasi tarihinde devletlerarası ilişkileri anlama ve tarihi olayları yorumlamada farklı yöntem ve enstrümanların değerlendirilmeye alınmasına dikkat çekmeye çalışılmıştır. Her ne kadar batı kaynaklı araştırmalarda hediye ve hediyeleşmeye yönelik birçok teorik ve pratik çalışma olsa da erken dönem İslâm tarihinde hediye ve hediyeleşmeye dair yeterli araştırma bulunmamaktadır. Halbuki İslâm tarihi literatürüne bakıldığında hediye ve hediyeleşmeye dair müstakil kitapların yanı sıra birçok kitapta hediyeyle ilgili siyasî, sosyal ve ekonomik açıdan değerlendirilebilecek bilgiler bulunmaktadır. Özellikle ahkâmü's-sultaniye eserleri ve ahlak risaleleri, hediye ve hediyeleşme üzerine zengin bilgiler ihtiva etmektedir.

Sonuç olarak Hz. Peygamber'den (sav) itibaren İslâm devleti ile diğer devletler ve liderler arasında tesis edilen diplomatik ilişkilerde karşılıklı hediye teatisinin olması, dönemin hediye ve hediyeleşme kültürü hakkında kıymetli bilgiler verdiği gibi, devrin siyasal, ekonomik, ve sosyo-kültürel açılardan da daha iyi anlaşılmasına katkı sağlamaktadır.

Kaynakça

- Ağırakça, Ahmet. "Gassânîler", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, erişim: 18 Temmuz 2019, <https://islamansiklopedisi.org.tr/gassaniler>.
- Ahmedî, Ali b. Hüseyin Ali. *Mekâtibü'r-Resûl*. Dârü Saab, 3 cilt. Beyrut, ts.
- Algül, Hüseyin. "Himyerîler", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, erişim: 16 Temmuz 2019, <https://islamansiklopedisi.org.tr/himyeriler>.
- Athamina, Khalil. "İslâm Öncesi Arabistan'da Kabile Kralları (Erken Dönem Arap Kaynaklarında Melik veya Zû't-Tâc Unvanları Üzerine Bir Çalışma)", çev. İsrail Balcı, *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 18-19 (2005), 193-212.
- Avcı, Casim. *İslâm-Bizans İlişkileri*. İstanbul: Klasik, 2003.
- Bağdadî, Ebû'l-Fedâil Safiyyüddîn Abdülmümin İbn Abdülhak. *Merâsidü'l-ittilâ' alâ esmâi'l-emkine ve'l-bikâ'*. Nşr. Ali Muhammed Bicavî. 3 cilt. Beyrut: Dârü'l-Ma'rife, 1954.
- Balcı, İsrail. *Hiz. Ömer Döneminde Diploması*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2006.
- Balcı, İsrail. "Diplomat ve Devlet Adamı yönüyle Hiz. Ömer", *Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 16 (2003), 195-197.
- Bardakoğlu, Ali. "Hediye", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*. Erişim: 26 Haziran 2019, <https://islamansiklopedisi.org.tr/hediye>.
- Belâzürî, Ebû'l-Abbâs Ahmed b. Yahyâ b. Câbir, *Ensâbü'l-eshraf*. Nşr. Riyad Zirikli, vd.. Beyrut: Dârü'l-Fikr, 1996.
- Belâzürî, Ebû'l-Abbâs Ahmed b. Yahyâ b. Câbir. *Fütûhu'l-büldân*. Nşr. Abdullah Enîs et-Tabbâ' & Ömer Enis et-Tabbâ'. Beyrut: Müessesetü'l-Ma'ârif, 1987.
- Bezzâr, Ebû Bekr Ahmed b. Amr b. Abdülhâlik el-Basrî. *Müsnedü'l-Bezzâr*. Nşr. Mahfûzurrahmân Zeynullah. 18 cilt. Medine: Mektebetü'l-Ulûm ve'l-Hikem, 1988.
- Bîrûnî, Ebû'r-Reyhân Muhammed b. Ahmed el-Harizmi. *el-Cemâhir fî ma'rifeti'l-cevâhir*. Beyrut: Âlemü'l-Kütüb, 1984.
- Buhârî, Ebû Abdullah Muhammed b. İsmail. *Câmiü's-Sahîh*. Nşr. Takıyyüddîn en-Nedvî. 15 cilt. Beyrut: Dârü'l-Beşâiri'l-İslâmiyye, 2011.
- Cameraon, Averil. *Bizanslılar*. çev. Özkan Akpınar. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2015.
- Demirkent, Işın. "Herakleios", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, erişim: 25 Temmuz 2019, <https://islamansiklopedisi.org.tr/herakleios>.
- Dîneverî, Ebû Hanîfe Ahmed b. Dâvûd b. Venend. *Ahbârü't-tivâl*. Nşr. Abdülmün'im Âmir. Bağdad: Mektebetü'l-Müsennâ, ts.
- Ebû Dâvûd, Süleyman b. Eş'as b. İshak el-Ezdi Ebû Dâvûd es-Sicistanî. *Sünenu Ebî Dâvûd*, Nşr. Şuayb el-Arnaût vd.. 7 cilt. Beyrut: Dârü'r-Risâleti'l-Âlemiyye, 2009.
- el-Beyhakî, Ebû Bekr Ahmed b. el-Hüseyin b. Ali, *Delâilü'n-nübüvve ve ma'rifetu ahvâli sahibî's şerfa*, Nşr. Abdülmü'ti Kal'aci. 7 cilt. Beyrut: Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1985.
- el-İmâme ve's-siyâse*. Nşr. Ali Şîrî. Beyrut: Dârü'l-Edvâ, 1990.
- el-İsfahânî, Ali b. Hüseyin b. Muhammed Ebû'l Ferec. *Müfredâtu elfâzi'l Kur'ân*. Nşr. Safvân Adnân Dâvûdî, Dârü'l-Kalem, Dımaşk, 1992.
- Erkoçoğlu, Fatih. *Emevi Devleti'nin dönüm noktası Abdülmelik b. Mervan : (65-86 / 685-705)*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı, 2011.

- Ertürk, Mustafa. "Ükeydir b. Abdülmelik", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, erişim: 20 Temmuz 2019, <https://islamansiklopedisi.org.tr/ukeydir-b-abdulmelik>.
- et-Turtûşî, Ebû Bekr Muhammed b. Velîd b. Muhammed b. Halef el-Fihri. *Sirâ-cü'l-mülûk*. Nşr. Muhammed Fethi Ebû Bekr. Kahire: ed-Dârü'l-Mısriyye-tü'l-Lübnâniyye, 1994.
- Ezherî, Ebû Mansur Muhammed b. Ahmed b. Ezher el-Herevî. *Tehzîbü'l-luğa*. Nşr. Muhammed Abdünnaim Hafacî & Mahmûd Ferec Ukde. Kahire: ed-Dârü'l-Mısriyye li't-Te'lif ve't-Tercüme, Kâhire, ts.
- Fayda, Mustafa. "Cebele b. Eyhem", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, erişim: 17 Temmuz 2019, <https://islamansiklopedisi.org.tr/cebele-b-eyhem>.
- Fayda, Mustafa. "Cerâcime", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, erişim: 28 Temmuz 2019, <https://islamansiklopedisi.org.tr/ceracime>.
- Günaltay, Mehmet Şemsettin. *İslâm Öncesi Arap Tarihi*. Ankara: Ankara Okulu Yayınları, 2015.
- Halil b. Ahmed, Ebû Abdurrahman Halil b. Ahmed b. Amr Ferâhidî. *Kitâbü'l-Ayn*. Nşr. Mehdi Mahzûmî vd.. 4 cilt. Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 2003.
- Hamidullah, Muhammed. *el-Vesâiku's-siyâsiyye: Hz. Peygamber Döneminin Siyasi-İdari Belgeleri*. çev. Vecdi Akyüz. İstanbul: Kitabevi, ts.
- Hamidullah, Muhammed. *İslam Peygamberi: Hayatı ve Faaliyeti*. çev. Salih Tuğ. 2 cilt. İstanbul: Yeni Şafak Gazetesi, 2003.
- Hamidullah, Muhammed. *İslâm'da Devlet İdâresi*. İstanbul: Beyan Yayınları, 1998.
- Hatîb el-Bağdâdî, Ebû Bekr el-Hatîb Ahmed b. Ali b. Sabit, *Târîhu Medîneti's-Selâm*. 16 cilt. Beyrut: Dârü'l-Garbi'l-İslâmî, 2001.
- Heysemî, Ebü'l-Hasan Nureddin Ali b. Ebû Bekr b. Süleyman. *Mecmaü'z-zevâid ve menbaü'l-mevâid*. Nşr. Hüsameddin Kudsi, 10 cilt. Kahire: Mektebetü'l-Kudsi, Kâhire, 1967.
- Istanbuli, Yasin. *Diplomacy and Diplomatic Practice in the Early Islamic Era*. Oxford: Oxford University Press, 2001.
- İbn Abdülhakem, Ebü'l-Kâsım Abdurrahman b. Abdullah. *Fütûhu Mısır ve'l-Mağrib*. Nşr. Abdülmün'im Âmir. 2 cilt. Kahire: el-Heyetü'l-Amme li Kusûri'l-Amme, ts.
- İbn Abdürabbih, Ebû Ömer Ahmed b. Muhammed el-Kurtubî. *el-İkdü'l-ferîd*. Nşr. Müfid Muhammed Kumeyha. 9 Cilt. Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1983.
- İbn A'sem el-Kûfi, Ebû Muhammed Ahmed. *el-Fütûh*. 4 cilt. Beyrut: Dârü'l-Kütübî'l-İlmiyye, 1986.
- İbn Habîb, Ebû Ca'fer İbn Habîb Muhammed b. Habîb b. Ümeyye Bağdadî Hâşimî Muhammed, *el-Münemmak fî ahbâri Kureyş*. Nşr. Hurşid Ahmed Faruk. Beyrut: Âlemü'l Kütüb, 1985.
- İbn Habîb, Ebû Ca'fer İbn Habîb Muhammed b. Habîb b. Ümeyye Bağdadî Hâşimî Muhammed. *Kitâbü'l-Muhabber*. Nşr. Ilse Lichtenstadter, Beyrut: Dârü'l-Âfâki'l-Cedîde, ts.
- İbn Hacer, Ebü'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed el-Askalânî, *el-İsâbe fî Temyizi's-Sahabe*. Nşr. Âdil Ahmed Abdülmevcûd & Ali Muhammed Muavvi. 8 cilt. Beyrut: Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1995.
- İbn Hişâm, Ebû Muhammed Cemaleddîn Abdülmelik. *es-Sîretü'n-Nebevîyye*. nşr. Ömer Abdüsselam Tadmürî. 4 cilt. Beyrut: Dârü'l-Kitâbi'l-Arabî, 1990.

- İbn Kayyim el-Cevziyye, Ebû Abdullah Şemseddîn Muhammed. *Zâdü'l-me'âd fî hedyi hayri'l-ibâd*, Nşr. Şuayb el-Arnaût & Abdülkadir Arnaût. 5 cilt. Beyrut: Müessesetü'r-Risâle, 1981.
- İbn Kesîr, Ebû'l-Fidâ İmâdüddin İsmail b. Ömer. *el-Bidâye ve'n-nihâye*. 21 cilt. Cize: Hicr li't-Tıbâa ve'n-Neşr, 1999.
- İbn Kuteybe, Ebû Muhammed Abdullah b. Müslim b. Kuteybe Dîneverî, *el-Ma'arif*. Nşr. Servet Ukkâşe. Kahire: Dârü'l-Ma'ârif, 1969.
- İbn Sa'd, Ebû Abdullah Muhammed b. Sa'd b. Menî' ez-Zührî. *Kitâbü't-Tabakâti'l-kebir*. Nşr. Ali Muhammed Ömer. 11 cilt. Kahire: Mektebetü'l-Hanci, 2001.
- İbn Zencûye, Ebû Ahmed Humeyd b. Mahled b. Kuteybe el-Ezdî. *el-Emvâl*. Nşr. Şâkir Zîb Feyyâz. 31 cilt. Riyad: Merkezü'l-Melik Faysal li'l-Buhûsi ve'd-Dirâsâti'l-İslâmiyye, 1986.
- İbnü'l-Cevzî, Ebü'l-Ferec Cemâlüddîn Abdurrahmân b. Alî b. Muhammed Bağdâdî. *el-Muntazam fî tarihi'l-mülûki ve'l-ümem*. Nşr. Muhammed Abdülkadir Ahmed Ata, Mustafa Abdülkadir Ata. 19 cilt. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1992.
- İbnü'l-Esîr, Ebü'l-Hasan İzzeddin Ali b. Muhammed b. Abdülkerim. *el-Kâmil fi't-târih*. 12 cilt. Beyrut: Dârü Sâdır, 1979.
- İbnü'l-Esîr, Ebü'l-Hasan İzzeddîn Ali b. Muhammed b. Abdülkerîm. *Üsdü'l-gâbe fî ma'rifeti's-sahâbe*. Nşr. Ali Muhammed Muavviz vd.. 8 cilt. Beyrut: Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1994.
- İbnü'l-Ferrâ, Ebû Ali el-Hüseyn b. Muhammed. *Rusulü'l-mülûk: ve men yasluhü'r-risâle ve's-sefâre*. Nşr. Selâhaddin el-Müneccid. Beyrut: Dârü'l-Kitâbi'l-Cedîd, 1972.
- İpşirli, Mehmet. "Elçi", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, Erişim: 28 Haziran 2019, <https://islamansiklopedisi.org.tr/elci>.
- İsfahânî Ebû Nuaym Ahmed b. Abdullah b. İshâk İsfahânî Ebû Nuaym. *Ma'rifetü's-sahâbe*, nşr. Âdil b. Yusuf el-Azzâzî. 4 cilt. Riyad: Medârü'l-Vatan, 2011.
- İsfahânî, Ebû Muhammed Abdullah b. Muhammed b. Ca'fer b. Hayyân Ensârî. Ebû's-Şeyh, *Ahlâkü'n-nebi ve âdâbuhu*. Nşr. Salih b. Muhammed Veneyyân. 3 cilt. Riyad: Dârü'l-Müslim, 1998.
- İsfahânî, Ebû Nuaym Ahmed b. Abdullah b. İshâk İsfahânî Ebû Nuaym. *Sıfatü'l-Cenne*. Nşr. Ali Rıza Abdullah. 3 cilt. Dımaşk: Dârü'l-Me'mûn li't-Türâs, 1995.
- Kapar, Mehmet Ali. *Heyetler: Hz. Peygamber Dönemi'nde Diplomasi*. İstanbul: Endülüş Yayınları, 2017.
- Kaplony, Andreas. *Konstantinopol und Damaskus : Gesandtschaften und Verträge Zwischen Kaisern und Kalifen 639-750 Untersuchungen Zum Gewohnheits-Völkerrecht und Zur Interkulturellen Diplomatie*. Berlin: Klaus Schwarz Verlag, 1996.
- Kettânî, Muhammed Abdülhay b. Abdulkebîr b. Muhammed el-Hasenî el-İdrîsî, *et-Terâtibü'l-idâriyye : Hazreti Peygamber'in Yönetiminde Sosyal Hayat ve Kurumlar*, çev. Ahmet Özel. 2 cilt. İstanbul: İz Yayıncılık, 2003.
- Kortantamer, Samira. "Memlüklerde Hediye". *Hediye Kitabı*. ed. Emine Gürsoy Naskalı, Aylin Koç. 15-34. İstanbul: Kitabevi, 2007.
- Makrîzî, Ebü'l-Abbâs Takıyyüddin Ahmed b. Ali b. Abdülkâdir. *el-Mevâiz ve'l-i'tibâr bi zikri'l-hıttati ve'l-âsâr*. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1997.
- Makrîzî, Ebü'l-Abbâs Takıyyüddin Ahmed b. Ali b. Abdülkâdir. *İmtâü'l-esmâ bimâ li'n-nebi mine'l-ahvâl ve'l-emvâl ve'l-hafede ve'l-metâ*. Nşr. Muhammed Abdülhamid en-Nemîsî. 15 cilt. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1999.

- Mârî b. Süleyman, *Ahbâru fetârike kürsiyyi'l-meşrik*, Roma: Mektebetü'l-Müsennâ, 1899.
- Mâverdî, Ebü'l-Hasan Ali b. Muhammed b. Habîb. *el-Hâvi'l-kebîr hüve şerhu muhtasari'l-Müzenî*. Nşr. Ali Muhammed Muavviz & Âdil Ahmed Abdülmevcûd. 16 cilt. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1994.
- el-Menbicî, Agobios b. Kostantin. *el-Müntehab min Târîhi'l-Menbicî* Trablus: Dârü'l-Mansur 1986.
- Mes'ûdî, Ebü'l-Hasan Ali b. Hüseyin b. Ali. *Mürûcû'z-zeheb ve me'âdinü'l-cevher*. Nşr. Kemâl Hasan Mer'î. 4 cilt. Beyrut: Mektebetü'l-Asriyye, 2005.
- Mumcu, Ahmet. *Osmanlı Devletinde Rüşvet: Özellikle Yargısal Rüşvet*. İstanbul: İnkılap Yayınları, 2005.
- Naskali, Emine Gürsoy. "Giriş", Hediye Kitabı, ed. Emine Gürsoy Naskali I-XIV. Naskali İstanbul: Kitabevi, 2007.
- Nisâbü'rî, Ebû Abdullah İbnü'l-Beyyî' Muhammed Hâkim. *el-Müstedrek ale's-Sahîhayn*. Nşr. Mustafa Abdülkâdir Ata. 4 cilt. Beyrut: Dârü'l-Kütübi'l-İlmiyye, 1990.
- Nüveyrî, Şehâbeddîn Ahmed b. Abdülvehhâb b. Muhammed, *Nihâyetü'l-ereb fî funûni'l-edeb*, 33 cilt. Kahire: Dârü'l-Kütüb ve'l-Vesâikü'l-Kavmiyye, 2003.
- Ortaylı, İlber. *Türkiye Teşkilat ve İdare Tarihi*. İstanbul: Cedit Yayınevi, 2008.
- Oğuzay, Fatih. "Fethedilen Bölgelerdeki Verimli Tarım Alanlarının Hulefâ-yi Râşidîn Dönemi İslâm Fetihlerine Etkisi", *Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi* 9 (2016), 52-53.
- Özhazar, Hüseyin. *Adaleti ve Yenilikleriyle Hz. Ömer*. İstanbul: Tirekitap, 2014.
- Özkuyumcu, Nadir. "Mukavkis", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, erişim: 14 Temmuz 2019, <https://islamansiklopedisi.org.tr/mukavkis>.
- Öztürk, Levent. *İslam Toplumunda Hristiyanlar*. İstanbul: Ensar Neşriyat, 2012.
- Reşid b. Zübeyr. *ez-Zehâir ve't-tuhaf*. Kuveyt: Vizâretü'l-İ'lâm, 1984.
- Rosenthal, Franz. *Man Versus Society in Medieval Islam* Leiden: E.J. Brill, 2014.
- Saîd b. Bitrik, *et-Târîhü'l-mecmû ale't-tahkîk ve't-tasdîk*. Beyrut: Matbaatü'l-Abâi'l-Yesuîyyîn, 1909.
- Salman, Hüseyin. "Göktürk ve Türgiş Devletlerinin Çin ile Hediyeleşmesi", *Hediye Kitabı*, ed. Emine Gürsoy Naskali, Aylin Koç 3-15. İstanbul: Kitabevi, 2007.
- Sarıçam, İbrahim & Erşahin, Seyfettin. *İslâm Medeniyeti Tarihi*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2011.
- Se'alibî, Ebû Mansur Abdülmelik b. Muhammed b. İsmail. *Âdâbü'l-mülûk*. Kahire: Âlemü'l-Kütüb, 2007.
- Serahsî, Ebû Bekr Şemsü'leimme Muhammed b. Ahmed b. Sehl. *el-Mebsût*. 31 cilt. Beyrut: Dârü'l-Ma'rife, ts.
- Süheylî, Ebü'l-Kâsım Abdurrahman b. Abdullah b. Ahmed. *er-Ravzü'l-ünûf fî Şerhi's-sîreti'n-nebeviyye li-İbn Hişâm*. Nşr. Ömer Abdüsselâm es-Selâmî. 7 cilt. Beyrut: Dâr-u İhyâi't-Türas li'l-Arabi, 2000.
- Şâmî, Ebû Abdullâh Şemsüddîn Muhammed b. Yûsuf b. Alî b. Yûsuf Sâlihî. *Sübülül'l-hüdâ ve'r-reşâd fî sîreti hayri'l-ibâd*. Nşr. Âdil Ahmed Abdülmevcûd vd.. 12 cilt. Beyrut: Dârü'l-Kütübü'l-İlmiyye, 1993.
- Taberânî, Ebü'l-Kâsım Müsnidü'd-Dünyâ Süleymân b. Ahmed b. Eyyûb (ö. 360/971). *el-Mu'cemü'l-Kebîr*, Thk. Hamdi Abdülmecid Selefî. 25 Cilt. Kâhire: Mektebetü İbni Teymiyye, 1994.

- Taberî, Ebû Ca'fer İbn Cerîr Muhammed b. Cerîr b. Yezîd. *Târîhü'l-ümem ve'l-mülûk*. nşr. Muhammed Ebü'l-Fazl İbrâhim. 11 cilt. Beyrut: Dârü'l-ma'ârif, ts.
- Temir, Hakan. "Hâtıb b. Ebî Belte'a ve Hayatı", *İslam Tarihi Araştırmaları Dergisi* 5 (2019), 31-75.
- Theophanes, *The Chronicle of Theophanes*. Philadelphia: University of Pennsylvania, 1982.
- Topçuoğlu, Ali Aslan. *İslam'da Diplomatik Temsil*. Ankara: Fecr Yayınları, 2017.
- Tuncer, Hüner. *Küresel Diplomasi*. Ankara: Ümit Yayıncılık, 2006.
- Uzer, Umur. "Uluslararası İlişkilerin Temel Kavramları". *Uluslararası İlişkiler "Girişi Kavram ve Teoriler"*. ed. Haydar Çakmak. Ankara: Barış Kitapevi, 2007.
- Vâkıdî, Ebû Abdullah Muhammed b. Ömer b. Vâkıd el-Eslemî. *el-Megâzî*. 3 cilt. Nşr. Marsden Jones. Beyrut: Dârü'l-Âlemî, 1989.
- Ya'kûbî, İbn Vâzih Ahmed b. İshak b. Ca'fer. *Târîhü'l-Ya'kûbî*. 2 cilt. Beyrut: Dâr-u Sâdır, ts.
- Yıldız, Hakkı Dursun. "Abdülmelik b. Mervân", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi*, erişim: 10 Ağustos 2019, <https://islamansiklopedisi.org.tr/abdulmelik-b-mervan>
- Yücel, Yaşar – Sevim, Ali. *Türkiye Tarihi: Osmanlılar dönemi: (1300-1566)*. 3 Cilt. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları, 1990.